

Wetenschappelijk Onderzoek- en
Documentatiecentrum
Ministerie van Veiligheid en Justitie

Cahier 2014-18

Zelfredzame gedetineerden

Mogelijkheden binnen de muren

T. Molleman

Cahier

De reeks Cahier omvat de rapporten van onderzoek dat door en in opdracht van het WODC is verricht.

Opname in de reeks betekent niet dat de inhoud van de rapporten het standpunt van de Minister van Veiligheid en Justitie weergeeft.

Inhoud

Samenvatting – 5

1 Inleiding – 11

- 1.1 Tijden van verandering – 11
- 1.2 De introductie van een nieuw kernbegrip in detentieland – 11
- 1.3 Zelfredzaamheid in een gesloten setting – 12
- 1.4 Onderzoeksvragen – 13
- 1.5 Mechanismen en de verwachte uitkomsten – 14
- 1.6 Leeswijzer – 17

2 Methode – 19

- 2.1 Research synthese – 19
- 2.2 Informatieverzameling – 20
- 2.3 Inclusie- en exclusiecriteria – 21

3 Dagprogramma – 23

- 3.1 Sportbeoefening en beweging – 23
- 3.2 Voeding en de bereiding van voeding – 24
- 3.3 Zingeving en religie – 26
- 3.4 Muziekactiviteiten – 27
- 3.5 Onderwijs, beroepsopleiding en arbeidstoeleiding – 28
- 3.6 Bezoekmogelijkheden – 29
- 3.7 Resumerend – 30

4 (Self-)Management – 33

- 4.1 Peer education schemes – 33
- 4.2 Programma's met dieren – 35
- 4.3 Token economy – 35
- 4.4 Therapeutische gemeenschap – 36
- 4.5 Resumerend – 38

5 Omgevingsfactoren – 39

- 5.1 Architectonische opzet – 39
- 5.2 Beveiligingsniveau – 40
- 5.3 Licht en uitzicht – 41
- 5.4 Kleurgebruik – 42
- 5.5 Geluid – 42
- 5.6 Planten, tuinen en groen – 43
- 5.7 Resumerend – 45

6 Technologische ontwikkelingen – 47

- 6.1 Vaak gehoorde mogelijkheden – 47
- 6.2 Digitalisering van voorzieningen – 47
- 6.3 Inzet van ICT bij de arbeid – 49
- 6.4 Resumerend – 50

7 Conclusie – 51

Summary – 55

Literatuur – 61

Bijlage 1 Begeleidingscommissie – 67

Samenvatting

Zelfredzaamheid is in detentiebeleid een relatief nieuw fenomeen. Voorheen waren het management en het inrichtingspersoneel de belangrijkste actoren in het bereiken van veiligheid, menswaardigheid en resocialisatie in detentie. Zij streefden ernaar om allerlei voorzieningen beschikbaar te stellen en van voldoende kwaliteit te laten zijn. Recent wordt expliciet de verantwoordelijkheid bij het individu (de gedetineerde) neergelegd en zijn de voorzieningen (bijvoorbeeld op het gebied van resocialisatie) geen automatische rechten meer van gedetineerden maar moeten die verdiend worden door goed gedrag te laten zien. De hulpvaardige en ondersteunende rol van inrichtingspersoneel is daarbij niet weggefallen, echter de actieve actor is nu expliciet *de gedetineerde*. Een regimewijziging moet ervoor zorgen dat gedetineerden bij goed gedrag kunnen promoveren naar een plusregime met extra activiteiten in het dagprogramma. Daarbij is het uitgangspunt dat de gedetineerde de verantwoordelijkheid neemt voor zijn eigen gedrag, 'levensverrichtingen' en toekomstperspectief.

Zelfredzaamheid verwijst in deze context naar het vermogen om zelfstandig algemene levensverrichtingen te doen. Het gaat bijvoorbeeld om het genereren van inkomen, het psychisch en fysiek gezond blijven en het onderhouden van een sociaal netwerk. Onder zelfredzaamheid valt ook het (zelf) organiseren van hulp en ondersteuning als dat nodig is bij dergelijke levensverrichtingen. In een penitentiaire inrichting kan dit begrip nog breder worden opgevat: gedetineerden kunnen namelijk actief taken vervullen om te helpen de inrichting draaiende te houden. Een zelfredzame gedetineerde voorziet zoveel mogelijk *zelf* in zijn behoeften en levensvoorzieningen en doet *zo min mogelijk* een beroep op het inrichtingspersoneel. Mogelijkheden om gedetineerden zelfredzaam te laten functioneren kunnen in verschillende richtingen worden gezocht, waaronder in onderdelen van het dagprogramma, in management van de inrichting, in ondersteunende omstandigheden en in technologische ontwikkelingen. Met deze studie wordt een overzicht gegeven van studies naar acties en maatregelen die zelfredzaamheid van gedetineerden bevorderen in gesloten inrichtingen.

Research synthese

Door middel van research synthese is gezocht naar publicaties over acties en maatregelen die zelfredzaamheid van gedetineerden kunnen bevorderen en tegelijkertijd kosten kunnen verlagen (of gelijk houden). Met een uitgebreide set zoekwoorden zijn publicaties geselecteerd die tussen 2000 en 2014 zijn verschenen en die over gesloten inrichtingen in westerse landen handelen. De geleverde evidentie in die studies is gerubriceerd in causaal, samenhangend of indicatief. Daarnaast is de evidentie achter de bevindingen beoordeeld op de relevantie van de gebruikte databron(nen), theorieën en onderzoeksdesign. Acties en maatregelen kunnen in directe en indirecte zin bijdragen aan zelfredzaamheid. Sommige maatregelen richten zich rechtstreeks op het stimuleren van zelfredzaam gedrag en noemen we *directe* acties en maatregelen. Andere maatregelen scheppen omstandigheden waarbinnen zelfredzaam gedrag vaker en/of eenvoudiger wordt vertoond; dit noemen we *indirecte* acties en maatregelen.

Omdat studies zich zelden expliciet richten op zelfredzaamheid zijn we op zoek gegaan naar indicatoren van zelfredzaamheid die wel als uitkomstmaat van wetenschappelijke studies worden gehanteerd. Ten eerste kunnen acties en maatregelen

een effect hebben op (of een verband houden met) pro-sociaal en gezond gedrag van gedetineerden of het voorkomen van geweldincidenten. Ten tweede worden verbanden onderscheiden tussen de kennis over risico's (van bijvoorbeeld alcohol- en drugsgebruik) en sociale vaardigheden van gedetineerden. Tot slot kunnen er psychologische gevolgen een samenhang hebben met acties en maatregelen, zoals zelfvertrouwen, zelfstandigheid, angst, woede, stress en depressiviteit. Al deze zaken worden gezien als indicatoren van zelfredzaamheid van gedetineerden. De studies die onderdeel vormen van deze synthese zijn in te delen middels het volgende schema (tabel S1).

Tabel S1 Overzicht van mogelijke acties en maatregelen, mechanismen en uitkomsten van de studies die worden behandeld in deze research synthese

Acties en maatregelen			
Dagprogramma Religie, crea, winkel, koken, arbeid, sport, bibliotheek, onderwijs	(Self-)Management Programma's met <i>peers</i> , vrijwilligers, dieren enz.	Omgeving Mogelijkheden met licht, kleur, muziek, geluid e.d.	Digitalisering Mogelijkheden door middel van digitalisering, inzet ICT
Mechanismen			
Direct Stimuleren van zelfredzaam gedrag: <i>strength based</i> en <i>coping</i> theorieën e.d.		Indirect Omstandigheden waarin zelfredzaamheid gedijt: theorieën over sociale controle, criminaliteitspreventie en <i>broken windows</i> e.d.	
Uitkomsten (indicatoren zelfredzaamheid)			
	Positief geformuleerd	Negatief geformuleerd	
Gedrag	Gezond en hygiënisch gedrag, pro-sociaal en verantwoordelijk gedrag	Anti-sociaal en gedrag, gewelddadig gedrag gericht op personeel, medegedetineerden en zichzelf	
Ervaring/bewustzijn	Kennis van risico's, sociale vaardigheden e.d.	-	
Psychische gevolgen	Zelfvertrouwen, zelfstandigheid, eigenwaarde, <i>self presence</i>	Angst, woede, depressie, stress e.d.	

Mogelijkheden binnen het dagprogramma

De eerste categorie acties en maatregelen die in deze studie wordt besproken zijn onderdelen van het reguliere dagprogramma. Empirische evidentie is aangetroffen voor de positieve effecten van sporten tijdens detentie. Via een coping mechanisme kunnen spanning, stress en agressie worden afgevoerd. Daarbij is er indicatieve evidentie aangetroffen dat gedetineerden beter leren samenwerken en zich conformeren aan regels. Vervolgens is de (potentiële) rol van voeding in detentie beschreven. Voor de effecten van kookactiviteiten is nauwelijks evidentie, maar de effecten van gezonde voeding (vetzuren, mineralen en vitaminen) zijn overtuigend aangetoond. Daarbij is ook bekend dat dergelijke voedingssupplementen goedkoop zijn en nauwelijks bijeffecten kennen. Een ander element in dagprogramma's zijn activiteiten op het gebied van zingeving en religie. Het delen van morele waarden en sociale bindingen aangaan met anderen worden als sterke eigenschappen gezien van deze activiteiten. Er is enige evidentie dat deelnemers aan deze activiteiten minder wan-gedrag vertonen. Daarbij kunnen de kosten laag zijn door de inzet van vrijwilligers. Muziekactiviteiten in inrichtingen zijn nauwelijks onderzocht en ook is onbekend hoe kosten (beveiliging, begeleiding, instrumenten) en baten (zelfredzaamheid) tegen elkaar afwegen. Bezoekprogramma's en onderwijsactiviteiten blijken vooral onder-

zocht op hun effecten na detentie (die zijn eenduidig positief). Tijdens detentie zijn veronderstelde effecten nauwelijks onderbouwd met evidentie, hoewel indicatief bewijs suggereert dat bezoek door vrijwilligers gedetineerden helpt om 'normale relaties' aan te gaan en te onderhouden.

Mogelijkheden voor (self-)management

De tweede categorie acties en maatregelen die in deze studie wordt besproken gaat over gedetineerden management systemen. In verschillende landen is ervaring opgedaan met de *peer programs* zoals de *prisoner listener* waarbij niet een medewerker, maar een gedetineerde een activiteit leidt of begeleidt. Een sterke eigenschap van deze activiteiten is dat een medegedetineerde een rolmodel kan zijn waarmee men zich gemakkelijker kan identificeren dan met een personeelslid. De begeleiding en voorlichting van medegedetineerden gebeurt op een aantal terreinen, waaronder gezondheid en hygiëne, middelengebruik, geweld en huisregels van de inrichting. De evidentie voor de werkzaamheid is wisselend, maar de beschikbaarheid en toegankelijkheid van gedetineerden en de daarmee gepaard gaande lage kosten sluiten goed aan bij de doelen van deze studie. Wel moeten de gedetineerden die begeleiden en voorlichting geven grondig worden geselecteerd en opgeleid. Omdat personeel bij dergelijke programma's een andere rol krijgt, dient er stevig draagvlak en vaardigheden bij personeel te zijn. Naast *peer programs* bestaan er activiteiten die dieren centraal stellen die de verantwoordingszin en positieve ervaringen van gedetineerden zouden bevorderen. Voor de effecten van het verzorgen, trainen en heropvoeden van dieren op de zelfredzaamheid van gedetineerden is nauwelijks evidentie aangetroffen. Eenduidig maar gedateerde evidentie is gevonden voor managementsystemen die gebruik maken van *contingency management* (bestrafning of beloning volgt *direct* op gedrag van gedetineerden). Met name wanneer bestraffing of beloning direct volgt op gedrag, hebben deze een sterk effect op gedrag van gedetineerden. Tot slot is in deze categorie de therapeutische gemeenschap besproken. Hierin fungeert de gedetineerdenpopulatie als een familie die elkaar in de gaten houdt en corrigeert bij antisociaal of verslavingsgedrag. Succesvol naar de maatschappij teruggekeerde gedetineerden kunnen in die gemeenschap mentor zijn. De gedragsmatige resultaten van dit 'gedetineerden management systeem' zijn met name aangetroffen bij populaties met verslavingsproblematiek en wanneer deelnemers voor langere tijd deelnamen (>half jaar).

Ondersteuning door omgevingsfactoren

De derde categorie acties en maatregelen gaat over omgevingsfactoren in de penitentiaire inrichting die bij kunnen dragen of ondersteunend kunnen zijn aan zelfredzaam gedrag van gedetineerden. Studies over het bouwmodel van een inrichting laten zeer wisselende effecten zien. Wel zijn positieve resultaten behaald door gedetineerden in lagere beveiligingsniveaus te plaatsen. Dit geeft hen meer ruimte om zich zelfredzaam te gedragen en ook zijn de kosten lager. De bevindingen zijn echter gedaan in de Verenigde Staten waardoor het onbekend is hoe dat in Nederland uitpakt. Voorts suggereren verschillende studies de gunstige effecten van (zon)licht, frisse lucht en uitzicht op de gezondheid van gedetineerden. Het gebruik van kleuren in de inrichting kent daarentegen geen eenduidige evidentie. Geluid kan wel een rol spelen in het gedrag van gedetineerden. Lawaai kan tot slaapproblemen leiden en kunnen weer irritaties en agressief gedrag tot gevolg hebben. Rustgevende muziek kan het omgekeerde effect hebben; gedetineerden bleken minder gevoelens

van woede en angst te hebben. Tot slot kunnen planten een gunstige rol spelen. Het verzorgen van planten kan het verantwoordelijkheidsgevoel stimuleren en er zijn indicaties gevonden dat tuinieren een gunstig effect heeft op cognities en gedrag van gedetineerden.

Technologische ontwikkelingen

De laatste categorie van acties en maatregelen zijn technologische ontwikkelingen. Er bestaan interessante ontwikkelingen op het gebied van zorg- en beveiligingsrobots die op termijn van betekenis kunnen zijn voor de zelfredzaamheid van gedetineerden en lagere personele inzet in het gevangeniswezen. Ook zijn er binnen penitentiaire settings ontwikkelingen die bij kunnen dragen aan de zelfredzaamheid van gedetineerden (technologie zoals smartphones, biometrie, serious gaming, volgen en agressiedetectiesystemen). Onderzoek hiernaar is echter niet aangetroffen. De twee gevonden empirische studies in gesloten settings geven slechts indicatieve evidentie, maar suggereren positieve effecten bij relatief lage kosten en beveiliging. Familiebezoek en psychologische hulpverlening via videoconferencing blijkt niet tot lagere tevredenheid te leiden bij gedetineerden. Daarmee is nog niets bekend over effecten op het (zelfredzaam) gedrag van gedetineerden, maar het biedt mogelijk interessante kostenbesparende mogelijkheden. Ook wordt in toenemende mate computerwerk door gedetineerden geïntroduceerd in penitentiaire inrichtingen.

Wat is kansrijk?

In het conclusiehoofdstuk van dit rapport is geanalyseerd welke acties en maatregelen het meest kansrijk zijn om in te voeren in het Nederlandse gevangeniswezen. Hierbij is gelet op recente ontwikkelingen in het gevangeniswezen en vigerend beleid en wetgeving. Van de acties en maatregelen die betrekking hebben op het dagprogramma kan vooral gedacht worden aan uitbreiding van mogelijkheden waarbij gedetineerden zonder (al te veel) toezicht van personeel aan activiteiten kunnen deelnemen. Voorzieningen die reeds aanwezig zijn in Nederlandse inrichtingen zouden intensiever gebruikt kunnen worden zoals sport-, kook-, onderwijs- en zingevingsactiviteiten. De opbrengst kan zijn gelegen in positieve dagbesteding, afvloeiing van spanning en het tegengaan van verveling. Ook bestaan aanwijzingen dat dergelijke activiteiten bevorderlijk zijn voor de gezondheid van gedetineerden, zelfvertrouwen en pro-sociaal gedrag. De inzet van vrijwilligers, medegedetineerden en ex-gedetineerden kan er voor zorgen dat intensivering van deze activiteiten geen extra kosten met zich meebrengt. De rol van het personeel wijzigt dan wel; vooral het screenen, beoordelen en samenbrengen van gedetineerden en hulpverlenende of begeleidende personen (vrijwilligers en medegedetineerden) is dan van groot belang voor een veilige en ordelijke gang van zaken. Dit sluit aan bij positieve bevindingen van hulp door medegedetineerden (de zogenoemde *peer programs*). De beschikbaarheid en toegankelijkheid van dergelijke begeleiding is een sterk punt, alsook de lage kosten. Ook hier is draagvlak van personeel vereist omdat hun rol verandert.

De wetenschappelijk evidentie van ideeën over het (self-)management door gedetineerden is gedateerd. In Nederland is recentelijk een nieuw systeem ingevoerd (Promoveren en degraderen, onder de paraplu van het programma Detentie, Beveiliging en Toezicht op maat) dat veel van de principes en beproefde mechanismes uit het verleden (zoals *contingency management*) in zich heeft. Een kanttekening die kan worden gemaakt is dat systemen in het verleden vooral effectief bleken doordat

beloning of bestraffing *direct* volgde op vertoond gedrag van gedetineerden. Dergelijke directe incentives zijn nog niet gedefinieerd in het nieuwe Nederlandse systeem, maar zouden in de toekomst mogelijk kunnen bijdragen aan zelfredzaamheid. Andere acties en maatregelen die kansrijk zijn kunnen worden gezocht in omgevingsfactoren in de inrichting. Hoewel de evidentie voornamelijk indicatief is, zijn eenvoudige en weinig kostbare mogelijkheden te benoemen die kunnen bijdragen aan detentieomstandigheden die de zelfredzaamheid van gedetineerden ondersteunen. Zo hebben experimenten uitgewezen dat het beveiligingsniveau waarin gedetineerden zijn geplaatst soms onnodig hoog is. Door een betere analyse en selectie van gedetineerden zou vaker gekozen kunnen worden voor een lager beveiligingsniveau, zo blijkt althans in de Amerikaanse situatie. Een lager beveiligingsniveau geeft meer ruimte voor zelfredzaamheid van gedetineerden en kan aanmerkelijk goedkoper zijn. Voor Nederland zijn dergelijke bevindingen lastig toe te passen omdat de beveiligingsniveaus gemiddeld lager zijn dan in de Verenigde Staten (we kennen bijvoorbeeld maar zeer beperkt een *maximum security* regime). Het bevorderen van licht, frisse lucht, uitzicht en buitenactiviteit (zoals tuinieren) kan bijdragen aan de gezondheid van gedetineerden die daardoor zelfredzamer zijn; de empirische evidentie hiervoor is echter nog mager. Sterkere evidentie voor samenhang met zelfredzaamheid is er voor rustgevend muziek en het tegengaan van lawaai in de inrichting. Deze zaken lijken tegen lage kosten realiseerbaar, bijvoorbeeld door het gebruik van geluidsdempende materialen en het afspelen van rustgevend muziek in de penitentiaire inrichting.

Noemenswaardig is ook de gevonden effectiviteit van het toedienen van vetzuren, mineralen en vitamines aan gedetineerden. Supplementen kunnen tegen lage kosten worden verkregen en de gedragsmatige opbrengsten (minder geweldsincidenten) zijn onderbouwd met vrij stevig empirische evidentie. De voordelen kunnen worden verkregen door het aanbieden van gezonde voeding (bijvoorbeeld vette vis), voedingssupplementen of toevoegingen aan de bestaande maaltijden. Mede omdat er geen nadelige effecten bekend zijn, lijkt een dergelijke maaltijd kansrijk om zelfredzaamheid te ondersteunen. Voorts is denkbaar dat medicijnen zelfredzaam gedrag van gedetineerden kunnen ondersteunen in specifieke gevallen; echter is hierover geen onderzoek gevonden.

Tot slot is gebleken dat er met betrekking tot technologische ontwikkelingen weinig aanknopingspunten zijn in de literatuur voor het bevorderen van zelfredzaamheid. Videoconferencing kent een vergelijkbare tevredenheid bij gedetineerden als face-to-face bezoek door familie of psychologische hulpverleners. Maar evidentie over effecten op gedrag en daadwerkelijke zelfredzaamheid ontbreekt. Een mogelijke kansrijke activiteit is computergelateerde arbeid omdat onderzoeksresultaten een positief samenhang met zelfredzaamheid van gedetineerden suggereerden en deze activiteiten eveneens rendabel bleken. Daarbij kunnen deze activiteiten zonder veel kosten voor logistiek en beveiliging worden aangeboden. Vanwege de potentiële voordelen van technologische ontwikkelingen kan er praktische ervaring worden opgedaan die zelfredzaamheid kan ondersteunen.

1 Inleiding

1.1 Tijden van verandering

Binnen de Dienst Justitiële Inrichtingen zijn aanzienlijke veranderingen gaande. Naast de taakstellingen betreffende de capaciteit en financiële middelen voor de komende jaren zijn er ook inhoudelijk wijzigingen voorzien in het Masterplan DJI 2013-2018 (Tweede Kamer, 2013) die betrekking hebben op de sector gevangeniswezen. Ter inleiding worden hier enkele van de belangrijkste aannames en uitgangspunten van het beleid beschreven. Ook wordt in grote lijnen beschreven wat de wijziging zal inhouden ten opzichte van de oude situatie.

In het Masterplan wordt vastgehouden aan de klassieke kernbegrippen bij de uitvoering van straffen en maatregelen, te weten veiligheid, menswaardige detentiestandigheden en bijdrage aan succesvolle terugkeer van gedetineerden in de samenleving. De manier waarop deze missie bereikt moet worden is echter in afgelopen jaren ingrijpend gewijzigd. Voorheen waren het management en het inrichtingspersoneel de belangrijkste actoren in het bereiken van veiligheid, menswaardigheid en resocialisatie. Zij streefden ernaar om allerlei voorzieningen beschikbaar te stellen en van voldoende kwaliteit te laten zijn. Hierachter lijkt een mensbeeld te schuilen van een gedetineerde die hulp en ondersteuning behoeft en 'verleid' moet worden te stoppen met criminaliteit en zijn leven opnieuw in de steigers te zetten. Regimaire voorzieningen zoals penitentiaire programma's en open en halfopen inrichtingen legden impliciet al meer verantwoordelijkheid bij de gedetineerde. Recentelijk wordt expliciet de verantwoordelijkheid bij het individu neergelegd en zijn de voorzieningen (bijvoorbeeld op het gebied van resocialisatie) geen automatische rechten meer van gedetineerden maar moeten die verdiend worden door goed gedrag te laten zien (Staatscourant Nr.4617, 2014). De hulpvaardige en ondersteunende rol van inrichtingspersoneel is daarbij niet weggevallen, echter de actieve actor is nu expliciet *de gedetineerde*. Een regimewijziging moet ervoor zorgen dat gedetineerden bij goed gedrag kunnen promoveren naar een plusregime met extra activiteiten in het dagprogramma. Daarbij is het uitgangspunt dat de gedetineerde de verantwoordelijkheid neemt voor zijn eigen gedrag, 'levensverrichtingen' en toekomstperspectief. Waar gedetineerden voorheen automatisch aanspraak maakten op deelname aan het gehele dagprogramma wordt dat nu ten dele voorwaardelijk gemaakt aan hun gedrag. Gedetineerden dienen zich niet alleen aan de huisregels te houden, ook wordt van hen een actieve en verantwoordelijke houding verwacht ten aanzien van hun persoonlijke verzorging, hygiëne van hun cel en hun resocialisatie.

1.2 De introductie van een nieuw kernbegrip in detentieland

In het visiedocument 'Dit is DJI, nu en in de toekomst' (DJI, 2013) wordt – naast veiligheid, humaniteit en resocialisatie – een nieuw kernbegrip geïntroduceerd. Als onderdeel van een persoonsgerichte aanpak in het gevangeniswezen wordt namelijk de *zelfredzaamheid* van gedetineerden als vertrekpunt gezien van de uitvoering van maatregelen en straffen.

Zelfredzaamheid verwijst naar het vermogen om zelfstandig algemene levensverrichtingen te kunnen doen. Het gaat bijvoorbeeld om het genereren van inkomen, het psychisch en fysiek gezond blijven en het onderhouden van een sociaal netwerk (Palmen & Josselin de Jong, 2004). Onder zelfredzaamheid valt ook het (zelf)

organiseren van hulp en ondersteuning als dat nodig is bij dergelijke levensverrichtingen. In een penitentiaire inrichting kan dit begrip breed worden opgevat: gedetineerden kunnen namelijk actief taken vervullen om te helpen de inrichting draaiende te houden. Mogelijkheden om gedetineerden zelfredzaam te laten functioneren kunnen in verschillende richtingen worden gezocht, waaronder in onderdelen van het dagprogramma, in management van de inrichting, in ondersteunende omstandigheden en in technologische ontwikkelingen.

De nieuwe 'verantwoordelijkheidsagenda' is in meer landen terug te vinden. Zo argumenteert men in Canada dat gevangenen alleen de taak hebben om gedetineerden mogelijkheden te bieden om hun gedrag te veranderen (Sampson et al., 2007). De gedetineerden, en niet het gevangeniswezen, moeten het grootste deel van de verantwoordelijkheid op zich nemen om hun toekomst buiten de criminaliteit te organiseren. Gedetineerden moeten daartoe zelf aanspraak doen op beloningsstructuren en disciplinaire systemen die voor hen directe consequenties genereren naar aanleiding van hun gedrag. Gedetineerden moeten dus eerst wenselijk gedrag laten zien voordat beloningen of privileges worden toegekend (Gendreau et al., 2014).

Een zelfredzame gedetineerde voorziet zoveel mogelijk *zelf* in zijn behoeften en levensvoorzieningen en doet *zo min mogelijk* een beroep op het inrichtingspersoneel. Enerzijds wordt getracht met de nieuwe benadering de zorgbehoefte af te stemmen op de individuele gedetineerde, anderzijds wordt gezocht naar een zo laag mogelijk niveau van begeleiding en beveiliging om kosten tegen te gaan. Mogelijkheden op het gebied van zelfredzaamheid dienen wel binnen de kaders van een ordelijke en veilige tenuitvoerlegging van de detentie te worden gezocht (met andere woorden: 'het personeel blijft uitdrukkelijk de baas'). Mogelijkheden op het gebied van zelfredzaamheid worden uitgesloten in deze studie als deze voorbehouden zijn aan een open of halfopen setting, aangezien deze modaliteiten met het Masterplan zijn afgeschaft.

Binnen de voornoemde kaders is de opdrachtgever van dit onderzoek geïnteresseerd in acties en maatregelen die gedetineerden meer zelfredzaam maken en bijdragen aan het afstand nemen van crimineel gedrag. Een alternatieve inzet van personeel of verdeling van taken en verantwoordelijkheden tussen personeel en gedetineerden kan als actie of maatregel interessante ervaringen opleveren.

1.3 Zelfredzaamheid in een gesloten setting

Zelfredzaamheid is een begrip dat in meerdere sectoren wordt aangetroffen, van het onderwijs tot de ouderenzorg. Omdat er voor verschillende groepen uiteenlopende uitdagingen bestaan op het terrein van levensverrichtingen, is het belangrijk te duiden wat met zelfredzaamheid van gedetineerden in het Nederlandse gevangeniswezen wordt bedoeld. Het Masterplan DJI 2013-2018 meldt het volgende over zelfredzaamheid: 'Door een gedetineerde zo zelfstandig mogelijk te laten functioneren is DJI in staat effectiever te werken en hospitalisatie te verminderen. De gedetineerde wordt meer verantwoordelijk voor het verloop van zijn detentie door de introductie van het systeem van promoveren en degraderen [...]. De zelfredzaamheid wordt ondersteund door gebruik van technische mogelijkheden.'

Het Masterplan spreekt dus van zelfstandigheid en verantwoordelijkheid van de gedetineerde. Zelfstandigheid is een concept dat verwijst naar de mogelijkheden van een ingeslotene zijn leven in enige mate naar eigen inzicht kan inrichten (Bandura, 1986). De beschrijving van het concept raakt ook aan autonomie en verantwoordelijkheid. Gedetineerden zou meer autonomie kunnen worden gegeven en daarmee meer verantwoordelijkheden kunnen worden toegekend. Van der Laan

en Eichelsheim (2011) beschrijven autonomie in detentie als de mogelijkheid die iemand ervaart om zijn gedrag in de inrichting vorm te geven en een klacht in te kunnen dienen over (de handhaving van) regels. Het gaat dus om een specifieke vorm van autonomie omdat de context van de inrichting inherent is aan zekere beperking van de vrijheid van personen.

Pryor (2001) redeneert dat penitentiaire inrichtingen niet meer vrijheden van gedetineerden moeten afnemen dan wordt bepaald door de rechter. Hij stelt dat de vrijheidsbeneming is ontworpen om keuzes af te nemen; tenminste die keuzes die een gevaar kunnen vormen voor de maatschappij. Daarom is een inrichting noodzakelijkerwijs de-humaniserend. Maar om inrichtingen veilig te laten opereren, is het nodig meer keuzevrijheden weg te halen bij gedetineerden. Pryor stelt dat naast die noodzakelijke inperkingen van vrijheden, verder geen keuzevrijheden moeten worden afgenomen. Als dat wel zou gebeuren kan dat de persoonlijke vermogens schaden om na vrijlating verantwoordelijkheid aan te kunnen.

Voorheen lag de focus van het gevangeniswezen op het helpen van de gedetineerde zodat zij het hoofd kunnen bieden aan de (psychische) belasting die het gevangenschap met zich meebrengt (De Jonge, 2007). Maar inrichtingen moeten niet alleen veroordeelde personen omvormen tot gedetineerden (inherent aan de vrijheidsbeneming), zij moeten ook weer mensen 'afleveren' die klaar zijn voor terugkeer in de samenleving (Pryor, 2001). Daartoe zouden gedetineerden moeten oefenen met het nemen van verantwoordelijkheid en zelfstandig hun levensverrichtingen (leren) doen. Er zijn reeds voorbeelden waarin deze ideeën expliciet onderdeel vormen van de principes van de tenuitvoerlegging van de vrijheidsbeneming. In Denemarken stelt men dat gedetineerden verantwoordelijkheid nemen voor hun eigen levens (Kriminal Forsorgen, 2008). Van gedetineerden wordt gevraagd dat zij zo veel mogelijk verantwoordelijkheid nemen voor hun dagelijkse bezigheden, zoals het bereiden van eten en het wassen en repareren van kleding. Eventueel is begeleiding beschikbaar om hen te helpen hun eigen problemen op te lossen, echter de problemen worden niet voor hen opgelost. Gedetineerden kunnen kiezen uit verschillende hulpbronnen in plaats van dat specifieke arrangementen hen in de schoot worden geworpen (Kriminal Forsorgen, 2008).

Hieruit volgt dat autonome en zelfredzame gedetineerden zo min mogelijk aanspraak doen op hulp van inrichtingspersoneel en zelfstandig functioneren, maar dat zij – wanneer noodzakelijk – voorzieningen en personeel wel weten te vinden. Taken die nu worden verricht door het inrichtingspersoneel en externe bedrijven kunnen mogelijk (ten dele) worden overgenomen door de gedetineerden zelf. Taken en activiteiten waaraan kan worden gedacht zijn de activiteiten op het gebied van religie, creatie, winkel, koken, arbeid, sport, bibliotheek en onderwijs. Ook andere maatregelen die zelfredzaamheid ondersteunen kunnen interessant zijn, zoals het verwezenlijken van een agressie-regulerende omgeving (licht, kleur, muziek, geluid) en de inzet van ICT, peer coaching en de interactie met vrijwilligers of dieren.

1.4 Onderzoeksvragen

Om meer zicht te krijgen op acties en maatregelen ter bevordering van zelfredzaamheid in een penitentiaire setting heeft de Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI) het WODC gevraagd een studie uit te voeren waarin ervaringen met zelfredzaamheid bij gedetineerden in andere westerse landen worden onderzocht. Ook aanpalende sectoren zoals gesloten psychiatrische settings kunnen hierbij interessant zijn. In deze studie wordt niet alleen naar positieve of 'wenselijke' effecten van deze acties en maatregelen op het gebied van zelfredzaamheid gekeken, ook eventuele negatieve uitkomsten en neveneffecten worden gerapporteerd. De bevindingen van deze

studie kunnen van waarde zijn bij de invulling van nieuwe (kostenbesparende) regimes.

Hoofdvraag

- Wat zijn de ervaringen in westerse landen met acties en maatregelen gericht op de zelfredzaamheid van mensen verblijvend in justitiële inrichtingen en psychiatrisch gesloten inrichtingen?

Met acties en maatregelen worden hier wijzigingen en andere gebruiken ten aanzien van het geldende gevangenisregime bedoeld. Daarbij gaat het niet alleen om aanpassingen in de huisregels en het veiligheidsniveau. Ook een alternatieve inzet van personeel of verdeling van taken en verantwoordelijkheden tussen personeel en gedetineerden kan als actie of maatregel interessante ervaringen opleveren. Acties en maatregelen kunnen positief uitpakken in termen van zelfredzaamheid en kosten. Echter, het is ook mogelijk dat daarbij negatieve bijeffecten optreden of dat er zelfs voornamelijk negatieve effecten optreden naar aanleiding van acties en maatregelen. De context van de verschillende onderzoeksbevindingen die bijeen worden gebracht in deze studie worden daarbij in ogenschouw genomen. De selectie van gedetineerden, opleiding en inzet van personeel kunnen van belang zijn bij de effectiviteit van bepaalde acties en maatregelen. Ook is de meetcontext van belang: de vergelijkbaarheid met Nederlandse gevangenis is daarom geëxpliciteerd bij de beschrijving van de acties en maatregelen.

Bij die ervaringen worden de volgende deelvragen behandeld:

- Welke acties en maatregelen bestaan er om zelfredzaamheid van patiënten en gedetineerden te bevorderen in gesloten inrichtingen en onder welke omstandigheden zijn deze uitgevoerd?
- Welk(e) effect(en) hebben de acties en maatregelen op het zelfbeeld, de ervaringen en het gedrag van ingeslotenen in de instelling en na vrijlating?
- Welk(e) effect(en) hebben de acties en maatregelen op de kwaliteit van de institutionele omstandigheden en/of vice versa?
- Welk(e) effect(en) hebben de acties en maatregelen op de kosten van de instelling?
- Welk(e) negatieve bijeffect(en) hebben de acties en maatregelen die gericht zijn op zelfredzaamheid?
- In hoeverre zijn de acties en maatregelen toegesneden op de specifieke context van de sector of het type instelling waar de acties en maatregelen zijn ingevoerd?
- In hoeverre sluit de context van de acties en maatregelen aan bij de context van het Nederlandse gevangeniswezen?

1.5 Mechanismen en de verwachte uitkomsten

Mechanismen

Om te begrijpen waarom acties en maatregelen werkzaam kunnen zijn is het belangrijk hun onderliggende mechanismen expliciet te omschrijven. Acties en maatregelen op het gebied van zelfredzaamheid kunnen uiteenlopen in de *manier waarop* zij tot hun resultaat komen. De acties en maatregelen kunnen worden onderscheiden in een directe en een indirecte wijze om zelfredzaamheid van gedetineerden te stimuleren. Sommige maatregelen richten zich rechtstreeks op het stimuleren van zelfredzaam gedrag en noemen we *directe* acties en maatregelen. Andere maatregelen scheppen omstandigheden waarbinnen zelfredzaam gedrag vaker en/of eenvoudiger wordt vertoond; dit noemen we *indirecte* acties en maatregelen.

Ten eerste bespreken we acties en maatregelen die een *directe invloed* hebben op de zelfredzaamheid van gedetineerden. Een training gericht op lichamelijke verzorging kan bijvoorbeeld het effect hebben dat de gedetineerde zich de oefeningen eigen maakt en de voordelen inziet van de toepassing van de aangeleerde vaardigheden. *Strength based* theorieën komen voort uit de psychologie en stellen onder meer zelfredzaamheid centraal (Whitehead, Ward & Collie, 2007) en nemen de eigen mogelijkheden van mensen als vertrekpunt. Een specifieke strength based theorie binnen de criminologie is het 'Good Lives Model' waarin het zelf nastreven van persoonlijke en basale levensbehoeften door de gedetineerden centraal staat (Ward & Gannon, 2006). Onder persoonlijke en basale levensbehoeften vallen leefgebieden zoals wonen, werken, relaties en vrijetijdsbesteding. De gedetineerde brengt zelf (al dan niet met hulp van personeel of medegedetineerden) zijn huidige situatie in kaart, stelt doelen op en formuleert daarbij risico's die hij/zij tegen kan komen in de weg naar die doelen. Het basisdoel van het model is gedetineerden kennis, vaardigheden en competenties te laten verwerven zodat zij na vrijlating zichzelf in hun primaire levensbehoeften kunnen voorzien. Gedetineerden zullen, zo luidt de theorie, gemotiveerder zijn (en daarmee vaker programma's voltooien en vaardigheden beter internaliseren) om tijdens hun verblijf in detentie te werken aan resocialisatie en te werken aan een succesvolle terugkeer naar de maatschappij. Bij het invullen van die levensbehoeften kunnen allerlei andere mechanismen werkzaam zijn. Het deelnemen aan bijvoorbeeld sport en zingevingsactiviteiten kan voor ontspanning, ontlading of impulscontrole zorgen (bijvoorbeeld coping theorieën). In de verschillende hoofdstukken zullen theorieën die een *direct* verband leggen tussen activiteiten en indicatoren van zelfredzaamheid, expliciet worden beschreven. Andere acties en maatregelen kunnen op een *indirecte wijze* bijdragen aan de inhibitie (een psychologische term die verwijst naar het vermogen bepaalde prikkels en drijfveren te kunnen onderdrukken die kunnen leiden tot onaangepast gedrag). De sociale controle theorie stelt bijvoorbeeld dat mensen zich aan groepsnormen neigen te houden als zij zich onderdeel van die groep voelen. Wanneer een groepslid buiten de groepsnormen gaat, grijpen groepsleden in. Veel programma's in gesloten inrichtingen worden in groepen gedraaid en dat geeft de kans om de werkzame bestanddelen van deze sociologische theorie te gebruiken. Daarnaast is de situationele criminaliteitspreventie theorie (Clarke, 1983) ook relevant. De criminologische theorie stelt dat door systematische en permanente aanpassing van omgevingsfactoren de kans op antisociaal en crimineel gedrag afneemt. Dat kan door de omgeving minder kwetsbaar te maken ('hufter-proof') en transparante architectuur (zodat controle en surveillance gemakkelijk mogelijk zijn). Een aanpalende theorie is de 'broken windows' theorie die suggereert dat tekenen van wanordelijke of criminele gedragingen aanzetten tot meer wanordelijk en crimineel gedrag (Wilson & Kelling, 1982). Naast prikkels die rechtstreeks refereren aan wandaad en misdaad, kunnen bepaalde prikkels (zoals licht, geluid, muziek, geur en kleur) ook irritaties of zelfs antisociaal gedrag oproepen. Door op een bewuste wijze om te gaan met de genoemde situationele factoren, kan het management van een inrichting er voor zorgen dat ongewenst gedrag (vaker) uitblijft en verantwoordelijk gedrag wordt gestimuleerd. Zo kan bijvoorbeeld het kleurgebruik in gebouwen bijdragen aan een rustige of zelfs prikkelarme omstandigheden teneinde gedetineerden minder onaangepast gedrag te laten vertonen en daarmee minder vaak een beroep te doen op de begeleiding van het inrichtingspersoneel. Dit kan de zelfredzaamheid van gedetineerden ten goede komen. Er bestaan dus verschillende theoretische verklaringen waarom acties en maatregelen in gesloten inrichtingen bijdragen aan de zelfredzaamheid van gedetineerden.

Uitkomsten van acties en maatregelen

Naast het werkzame mechanisme kan het *resultaat* van acties en maatregelen op het gebied van zelfredzaamheid verschillen. In de literatuur is zelfredzaamheid als zodanig meestal geen uitkomstmaat die wordt gehanteerd bij het meten en beoordelen van de werkzaamheid van acties en maatregelen. Zelfredzaamheid moet dan ook afgelezen worden aan andere fenomenen. Wanneer zelfredzame gedetineerden bijvoorbeeld worden gedefinieerd als personen die zorgen voor de eigen psychische en fysieke gezondheid (en andere eerder genoemde 'levensverrichtingen') en zo min mogelijk een beroep op hulp van professionals, dan kunnen zij herkend worden aan bepaald gedrag, bewustzijn en vaardigheden. We gaan hier verder in op de operationalisering van zelfredzaamheid met dergelijke gerelateerde fenomenen.

Zelfredzaamheid wordt soms geoperationaliseerd als de mate van *autonomie* of de mate van *verantwoordelijkheid* die een gedetineerde heeft, zegt te hebben of aan kan. Het kan daarbij gaan om zelfrapportage, maar ook om het oordeel van relevante betrokkenen zoals hulpverleners. Andere interessante indicatoren of uitkomsten van verhoogde zelfredzaamheid zijn in de psychologische literatuur veelvuldig beschreven, te weten *zelfvertrouwen* (Boden, Fergusson & Horwood, 2008), *zelfstandigheid* (Jackson, 2002) en *verhoogde eigenwaarde*.

Naast deze positief geformuleerde psychologische resultaten, wordt het effect op negatieve fenomenen ook onderzocht. Het gaat bijvoorbeeld om een afname van *angst*, *woede*, *depressie*, en *stress*. Zo'n afname kan ten goede komen aan het welzijn en de gezondheid van de gedetineerden, maar ook leiden tot een lagere personele inzet omdat gedetineerden minder behoeften hebben in termen van begeleiding, zorg en beveiliging.

Voorts kan zelfredzaamheid ook betekenen dat gedetineerden verantwoordelijk gedrag laten zien. Dit wordt doorgaans negatief geoperationaliseerd met de prevalentie van gewelddadige incidenten in de inrichting. Uit Amerikaans onderzoek (Gaes & Camp, 2009) is bijvoorbeeld gebleken dat in minder strikte regimes (waarin gedetineerden meer vrijheden en autonomie zijn toegekend) minder geweldsincidenten voorkomen.

Acties en maatregelen die zelfredzaamheid van gedetineerden stimuleren kunnen ook ten doel hebben om het bewustzijn van gedetineerden aangaande bepaalde risico's te vergroten. Het kan daarbij gaan om risico's op het terrein van hygiëne, verslaving en besmettelijke ziektes. Kennis en bewustzijn kunnen helpen om een gedetineerde in hogere mate zelfredzaam te laten functioneren.

Tot slot kunnen acties en maatregelen bijdragen aan vaardigheden die gedetineerden zelfredzamer maken. Zo zijn sommige acties en maatregelen gericht op het oefenen met 'normale' relaties en is het centrale doel dat er een gedeelde moraal heerst binnen de gedetineerdenpopulatie en men elkaar steunt of corrigeert als men de fout ingaat. Op het gebied van een succesvolle terugkeer naar de maatschappij kan zelfredzaamheid ook gunstige effecten teweegbrengen. Zo kunnen vaardigheden die van belang zijn bij een succesvolle terugkeer worden behouden (ook wel het tegengaan van detentieschade genoemd, zie Chen & Shapiro, 2007; Gaes & Camp, 2009; Hancock & Raeside, 2009) of zelfs worden vergroot (Visher & Travis, 2003; Nelissen, 2003; Shinkfield & Graffam, 2009).

Het is niet vastgesteld in welke mate al deze uitkomstmaten verband houden met het concept zelfredzaamheid. We volstaan met de aanname uit de *strength* based theorie dat de genoemde resultaten bevorderlijk zijn voor de zelfredzaamheid van gedetineerden. Bij de bespreking van de acties en maatregelen in deze studies zullen we waar mogelijk expliciet de specifieke uitkomstmaat (zoals die hierboven zijn onderscheiden) benoemen. Ook wordt vooraf niet uitgesloten dat zelfredzaamheid zowel een gevolg als een oorzaak kan zijn in relatie tot de onderscheiden uitkomst-

maten. In zijn algemeenheid spreken we dan ook over 'indicatoren van zelfredzaamheid' (zie ook tabel 1).

Tabel 1 Overzicht van mogelijke acties en maatregelen, mechanismen en uitkomsten van de studies die worden behandeld in deze research synthese

Acties en maatregelen			
Dagprogramma Religie, crea, winkel, koken, arbeid, sport, bibliotheek, onderwijs	(Self-)Management Programma's met <i>peers</i> , vrijwilligers, dieren enz.	Omgeving Mogelijkheden met licht, kleur, muziek, geluid e.d.	Digitalisering Mogelijkheden door middel van digitalisering, inzet ICT
Mechanismen			
Direct Stimuleren van zelfredzaam gedrag: <i>strength based</i> en <i>coping</i> theorieën e.d.		Indirect Omstandigheden waarin zelfredzaamheid gedijt: theorieën over sociale controle, criminaliteitspreventie en <i>broken windows</i> e.d.	
Uitkomsten (indicatoren zelfredzaamheid)			
	Positief geformuleerd	Negatief geformuleerd	
Gedrag	Gezond en hygiënisch gedrag, pro-sociaal en verantwoordelijk gedrag	Anti-sociaal en gedrag, gewelddadig gedrag gericht op personeel, medegeïntereerden en zichzelf	
Ervaring/bewustzijn	Kennis van risico's, sociale vaardigheden e.d.	-	
Psychische gevolgen	Zelfvertrouwen, zelfstandigheid, eigenwaarde, <i>self presence</i>	Angst, woede, depressie, stress e.d.	

1.6 Leeswijzer

Dit rapport is als volgt opgebouwd. Na dit inleidende hoofdstuk volgt een hoofdstuk over de methodische verantwoording van de research synthese. Daarna volgen vier hoofdstukken die elk een categorie bespreken van acties en maatregelen, te weten acties en maatregelen aangaande het dagprogramma, management, omgeving en digitalisering. In het zevende hoofdstuk wordt de slotsom opgemaakt en een antwoord geformuleerd op de hoofdvraag van deze studie.

2 Methode

In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk wordt het onderzoeksdesign beschreven. Vervolgens wordt in de tweede paragraaf verantwoord hoe informatie is verzameld. Tenslotte wordt in de derde paragraaf beschreven hoe bepaald is welke gegevens in aanmerking komen voor opname in de synthese.

2.1 Research synthese

Om een overzicht te krijgen van acties en maatregelen op het gebied van zelfredzaamheid van gedetineerden wordt een research synthese verricht. Met een research synthese worden resultaten uit bestaande studies samengebracht na toepassing van specifieke selectiecriteria die later in dit hoofdstuk worden gespecificeerd.

Er zijn verschillende manieren om een research synthese te doen. Een bekende manier is die van de Campbell Collaboration waarbij de methode van onderzoek bepalend is voor de opname in de synthese. Het gerandomiseerde experiment geldt als gouden standaard¹ omdat dit design het mogelijk maakt vast te stellen of de resultaten zijn toe te schrijven aan de interventie onder studie. Als niet aan deze (hoge) standaard wordt voldaan, wordt het onderzoek niet geschikt geacht voor opname in een research synthese. Wanneer een synthese een weinig onderzocht onderwerp belicht, blijven er mogelijk weinig gegevens over. Daarbij wordt ook niet de werking en de omstandigheden van een interventie geëxpliciteerd. Dit wordt wel gedaan in een tweede manier van research synthese, te weten de *realist synthesis* (Pawson, 2002). De mechanismen achter een interventie en de omstandigheden waarin die interventie plaatsheeft vormen onderdeel van de waardering van de studies die worden betrokken in de synthese. Beide manieren kennen voor- en nadelen (zie bijvoorbeeld Van der Knaap et al., 2008). We kiezen hier voor een combinatie van de twee zodat een inschatting gemaakt wordt van de zwaarte van de geleverde evidentie en tevens de onderliggende mechanismen en contexten van acties en maatregelen worden belicht. Drie categorieën worden aangehouden om de zwaarte van de evidentie te typeren (zie tabel 1) en zijn afgeleid van de gangbare classificatie in biomedisch onderzoek (cf. Greenhalgh, 1997).

¹ Door de onderzoeksopzet is er een hoge mate van zekerheid dat een gevonden effect toe te schrijven is aan de actie of maatregel. Ook *systematic review*, de kwantitatief georiënteerde meta-analyse, is een onderzoeksdesign dat past bij de Campbell beweging.

Tabel 2 Typering van de evidentie van de te onderzoeken studies

Typering evidentie	Omschrijving
Causaliteit	De actie of maatregel is effectief gebleken in een onderzoek met een longitudinaal of experimenteel design <ul style="list-style-type: none">• experimenteel en quasi-experimenteel
Samenhang	De actie of maatregel is effectief gebleken in een onderzoek met een cross sectioneel design <ul style="list-style-type: none">• groepenvergelijking, regressie, correlatieel• systematische evaluatie, documentenanalyse
Indicatieve evidentie	De actie of maatregel is effectief gebleken in een onderzoek met kwalitatieve methoden, zoals <ul style="list-style-type: none">• ethnografisch onderzoek• interview, surveys, observatie, case study

Bij de beoordeling van de empirisch evidentie wordt de hiërarchie aangehouden zoals in bovenstaande tabel is gepresenteerd. Aangezien iedere databron (van zelf-rapportage tot gedragsregistratie) voor- en nadelen heeft, worden studies die meerdere databronnen aanwenden (triangulatie) hoger geclassificeerd. Naast de typering van de empirische evidentie zal ook worden geanalyseerd hoe de actie of maatregel theoretisch onderbouwd is. Ook is van aanzienlijke betekenis als een onderzoeksresultaat gerepliceerd is in een andere setting. Het vertrouwen in de werkzaamheid van een actie of maatregel neemt namelijk toe wanneer er positieve ervaringen zijn in meerdere contexten en omstandigheden (Pawson, Greenhalgh, Harvey & Walshe, 2005). Systematic reviews zijn derhalve ook interessant. Tot slot zal een inschatting worden gemaakt van de toepasbaarheid van de bevindingen voor het Nederlandse gevangeniswezen.

2.2 Informatieverzameling

Het vinden van publicaties is gedaan middels zoekacties in Easy Web of Knowledge, scholar.google.com en National Criminal Justice Reference Service. Er is gezocht met een uitgebreide serie van trefwoorden. Zelfredzaamheid laat zich namelijk in het Engels niet eenduidig vertalen. In het eerste hoofdstuk zijn verschillende theorieën aangehaald waaraan zoektermen zijn ontleend. Verschillende zoektermen worden gebruikt, zoals 'self-sufficiency', 'self-management', 'autonomy' en 'strength based treatment'. Omdat niet altijd zelfredzaamheid centraal staat, worden verschillende zoektermen gebruikt om interessante acties en maatregelen in gesloten inrichtingen te detecteren die bijdragen aan zelfredzaamheid. Gezocht is op onderdelen uit dagprogramma's, zoals religie, crea, winkel, koken, arbeid, sport, bibliotheek en onderwijs. Ook is gezocht naar specifieke interventies zoals 'inmate-run', 'peer support', 'decreasing/lowering security level' en 'IT'. Ook specifieke uitkomstmaten hebben als zoekterm geleid naar relevante studies, zoals 'reducing inmate stress', 'increasing self confidence', 'inmate independency'. Door de veelheid van (combinaties van) trefwoorden maken het onmogelijk een inschatting te maken van het aantal publicaties waaruit geselecteerd is. Voor de publicaties die zijn gebruikt zijn in deze studie wordt verwezen naar de literatuurlijst.

Voorts worden experts raadgepleegd uit het Research & Development Committee van de International Corrections and Prisons Association (ICPA), European working group on Effect of Prison Life (onderdeel van European Society of Criminology), International Mental Health Research Organization and International Society of Psychiatric Mental Health Nurses. Ook hieruit kunnen relevante documenten en publicaties naar boven komen. De leden van deze bestaande expertgroepen worden

per mail benaderd met de vraag welke acties en maatregelen zij kennen op het gebied van zelfredzaamheid en of daar documenten over beschikbaar zijn.

2.3 Inclusie- en exclusiecriteria

Een aantal voorwaarden is gesteld aan acties en maatregelen voor opname in deze research synthese. Ten eerste moet een actie of maatregel beschreven zijn in een openbaar document. Daarbij moet een theoretische verwachting zijn beschreven: wat heeft een effect op wie in welke omstandigheden? Naast deze minimale vereisten worden de volgende criteria gehanteerd:

- Publicaties in (peer) reviewed journals (Nederlands, Engels);
- Grijze literatuur, zoals wetenschappelijke papers en openbare beleidsevaluaties (Nederlands, Engels);
- Verschenen na 2000;
- Acties en maatregelen in westerse landen;
- Acties en maatregelen in gesloten inrichtingen (justitiële context of psychiatrisch gedwongen kader).

Voorts zijn de volgende criteria gehanteerd om publicaties uit te sluiten:

- Niet gepubliceerde studies en andere documenten;
- Literatuur wordt niet meegenomen wanneer het ervaringen betreft over (half) open inrichtingen en acties en maatregelen uitsluitend leiden tot verminderde orde en veiligheid in de inrichting;
- Acties of maatregelen die volledig door personeel worden uitgevoerd en extra personeel en kosten met zich mee brengen;
- Acties en maatregelen die uitsluitend leiden tot een situatie waarin gedetineerden verantwoordelijkheid wordt ontnomen.

Er zijn honderden publicaties gescand op titel en samenvatting waarbij doorgaans direct te beoordelen is of een studie binnen de criteria valt. Na toepassing van de inclusie- en exclusiecriteria bleef een omvangrijke en diverse selectie van wetenschappelijke studies over die zijn te vinden in de literatuurlijst. Door de veelheid van (combinaties van) trefwoorden maken het onmogelijk een inschatting te maken van het aantal publicaties waaruit geselecteerd is.

3 Dagprogramma

3.1 Sportbeoefening en beweging

Sport en beweging zijn in veel landen vaste onderdelen van het dagprogramma in gevangenisstraf. In het verleden werden maatregelen op het gebied van sport en fysieke activiteit ingezet om gedetineerden te straffen of te disciplineren (bijvoorbeeld boot camps). Steeds vaker wordt gekeken naar hoe sport in gevangenisstraf kan bijdragen aan de gezondheid en welzijn van gedetineerden en gedragsmatige vooruitgang. De theorie achter de mogelijk gunstige effecten van sport en beweging zegt dat het gedetineerd-zijn in hoge mate stressvol en psychisch zwaar kan zijn (Lewis & Meek, 2013). Depressie en woede bij gedetineerden komen soms tot uitdrukking in agressieve gedragingen, automutilatie of erger. Sport en beweging kan dienen als uitlaatklep of coping mechanisme om met de stresserende factoren om te gaan. Spanning en agressie wordt middels sport in pro sociale banen geleid. Daarbij vergt sport dikwijls samenwerking en het conformeren aan regels. Toename van zelfvertrouwen en sociale vaardigheden zouden ook een gevolg kunnen zijn van sport en beweging. Resumerend zou sportbeoefening en beweging via een direct mechanisme (coping) een effect hebben op verschillende uitkomstmaten (indicatoren van zelfredzaamheid), zoals gedrag (gezondheid en agressief gedrag) en psychische gesteldheid (depressie en woede).

In de literatuur is een klein aantal publicaties te vinden met sport en beweging in detentie als onderwerp. Daarin worden naast mogelijk wenselijke effecten ook nadelen van sport en beweging genoemd (zie bijvoorbeeld Ambrose & Rosky, 2013). Zo zou de maatschappij tegen vormen van sport en ontspanning zijn in detentie omdat dat het straffend karakter van een gevangenis in de weg staat. Ook zou de beveiliging en begeleiding van de activiteiten, alsook de materialen te kostbaar zijn. Verder wordt genoemd dat sportvoorzieningen gedetineerden gespiegeld maken hetgeen een bedreiging voor de veiligheid in de inrichting kan vormen. Voorts kunnen materialen (bijvoorbeeld onderdelen van fitness apparatuur) worden gebruikt om wapens te maken. Tot slot wordt de kans vergroot op blessures en besmettingsgevaar (bijvoorbeeld MRSA) wat de medische kosten van de inrichting negatief kan beïnvloeden.

We bespreken de drie empirische studies over sportbeoefening en beweging die zijn gevonden in de literatuur en binnen de criteria van deze synthese vallen. Een Spaanse studie nam een speciale groep gedetineerden onder de loep, te weten HIV-besmette gedetineerden die tevens aan een methadon programma deelnamen. De gedetineerden participeerden in een vier maanden durend fitnessprogramma. Fysieke fitheid nam, zoals verwacht, significant toe in de onderzochte groep en bleef gelijk in een controlegroep (Perez-Moreno et al., 2007). Bishop & Merten (2011) concludeerden in een cross sectionele studie (261 mannelijke gedetineerden ouder dan 45 jaar in een Oklahoma State prison) dat het doen van fysieke activiteit samenhangt met fysieke gezondheid (klachten over het hart, longen, bloeddruk, organen, zintuigen en chronische ziekten). Buckaloo, Krug & Nelson (2009) onderzochten de psychologische effecten van deelname aan aerobics onder 60 gedetineerden, eveneens in een Oklahoma State prison. De deelnemers aan het sportprogramma scoorden significant lager op de Beck Depression Inventory II en de Life Experiences Survey dan gedetineerden die niet deelnamen. De auteurs concluderen derhalve dat er minder problemen op het gebied van depressie, stress en boosheid bestaan bij gedetineerden die deelnemen aan aerobics. De studies genereren experimentele evidentie en geven ook een indicatie voor causaliteit.

De bevindingen suggereren dat lichaamsbeweging een coping strategie is om om te gaan met de stresserende factoren van detentie. Sporten en bewegen zouden aldus gezien kunnen worden als activiteiten van een zelfredzame gedetineerde. Door te sporten en te bewegen werkt hij of zij aan zijn of haar gezondheid en weet stress en spanning op een verantwoord niveau te houden. Het Nederlandse gevangeniswezen kent vaste sport- en luchtmomenten in het dagprogramma. Recent wordt ook nagedacht hoe de sportmomenten ingezet kunnen worden ten behoeve van re-integratie en het bevorderen van de zelfredzaamheid. Zo wordt de training (getiteld Samen-spel) waarin sport als middel wordt gebruikt om werknemersvaardigheden aan te leren uitgeprobeerd in een aantal inrichtingen.

De vraag is wat met de bevindingen uit de literatuur gedaan kan worden. Gelet op de positieve resultaten van de gevonden studies zou een actief sportbeleid in inrichtingen bepleit kunnen worden. In de studies zijn de voor- en nadelen niet afgewogen en kan geen uitspraak worden gedaan over de kosten die extra sport- en bewegingsmogelijkheden met zich mee brengen. In toekomstig onderzoek zouden negatieve effecten (veiligheidsrisico's, kosten) ook onderdeel moeten zijn van empirische analyse.

3.2 Voeding en de bereiding van voeding

Een elementaire levensverrichting is het bereiden of verkrijgen van gezond voedsel. In *directe zin* kan een gedetineerde zelfredzaam zijn door ingrediënten en andere benodigdheden te organiseren en vaardigheden in te zetten of te ontwikkelen om eten te bereiden. Hierdoor is hij zelfredzaam en doet hij geen beroep op personele ondersteuning. Er bestaan programma's die als onderdeel van het dagprogramma voeding centraal stellen. Vaak zijn dit workshopachtige activiteiten begeleid door vrijwilligers of een (beroemde) chef-kok. Slechts één wetenschappelijke studie is aangetroffen die over het onderwerp handelt. Minke (2014) observeerde dertien maanden lang, 1090 uren in totaal, een zelf-catering activiteit van een groep van 68 gedetineerden in totaal in een Deense inrichting voor mannen met een hoog beveiligingsniveau. Gedetineerden kunnen boodschappen kopen in de gevangeniswinkel en hun eigen maaltijden bereiden. Dit sluit aan bij het uitgangspunt van het Deense gevangeniswezen dat zegt dat gedetineerden dezelfde mogelijkheden moeten hebben om hun dagelijkse leven te organiseren als mensen in de vrije maatschappij. Daarbij werden zij ondersteund door vrijwilligers die ruime ervaring hebben in de culinaire wereld. Het werkzame mechanisme van een kookactiviteit zou zijn dat gedetineerden de mogelijkheid krijgen om verantwoordelijkheid te nemen (om in hun eigen voedselvoorziening te voorzien) hetgeen mogelijk ook kan bijdragen aan het stoppen met criminele gedragingen (Minke, 2014). Tussen de kookactiviteiten en toekomstig gedrag zit mogelijk nog een (groot) aantal tussenstappen teneinde het (werkzame) mechanisme goed te beschrijven, maar dat blijft in de Deense studie buiten beschouwing. Bevindingen zijn dat gedetineerden veel tijd besteden aan het bedenken, verkrijgen en bereiden van eten. Deelnemers aan het programma waren over het algemeen positief over zelf-catering en vonden gezond eten belangrijk ondanks dat men het idee had nog kookvaardigheden te missen. In de inrichtingen zijn kookgroepen gevormd uit budgettaire en sociale overwegingen. Binnen deze groepen is een hoge mate van solidariteit waargenomen en gedetineerden lijken door de activiteiten in hun verantwoordelijkheid en hun behoefte aan autonomie te worden gesteund.

Hoewel deze etnografische aanpak inzicht geeft in de activiteit, geeft het maar marginale evidentie voor de werkzaamheid van de activiteit. Er is slechts één observator die weliswaar meerdere meetmethoden hanteert (directe observatie en interviews),

maar in finale of causale zin kunnen geen uitspraken worden gedaan aan de hand van deze studie. Over (bij-)effecten kan dan ook geen uitspraak worden gedaan. Hoewel de onderzochte populatie in Denemarken mogelijk vergelijkbaar is met de reguliere gevangenispopulatie in Nederland, zijn er andere problemen waarom de bevindingen niet zomaar op de Nederlandse situatie kunnen worden toegepast. Lang niet alle Nederlandse inrichtingen hebben namelijk een keuken op de leefafdeling of een centrale inrichtingskeuken. Voorts is onbekend wat invoering van dergelijke activiteiten betekent voor de kosten. De inzet van vrijwilligers zou op zichzelf zonder veel kosten kunnen gedaan. Maar activiteiten waarbij voedselveiligheid (hygiënisch werken) en veiligheid van deelnemers en begeleiders (werken met messen, frituurvet et cetera) belangrijk zijn, moeten worden beveiligd en gecontroleerd door inrichtingspersoneel. Dergelijke kosten moeten opwegen tegen de baten (bijvoorbeeld vaardigheden die worden opgedaan, zelfvertrouwen en andere positieve ervaringen). Naar de verhouding tussen kosten en baten van kookactiviteiten is geen wetenschappelijk onderzoek verricht. In het verleden heeft een beleidsafweging wel geleid tot de uitbesteding van de bereiding van gedetineerdenmaaltijden in Nederlandse inrichtingen (die dus niet meer zelf zorgen voor bereiding van maaltijden in de inrichting). In enkele Nederlandse inrichtingen wordt wel nog steeds voedselbereiding als activiteit aangeboden (zoals een broodbakkerij), waarbij gedetineerden een diploma kunnen behalen.

In *indirecte* zin (dus niet zozeer als actief onderdeel van het dagprogramma) kan voeding ook worden aangegrepen als middel om gedetineerden (meer) zelfredzaam te laten functioneren in een gesloten inrichting. Van een aantal voedingsstoffen, zoals vetzuren, vitamines en mineralen is namelijk bekend dat ze een gunstige uitwerking op menselijk gedrag en gemoedstoestand kunnen hebben. In algemene zin functioneren de menselijke hersenen beter wanneer van de voornoemde stoffen voldoende voorradig is. Dit zou een doorwerking kunnen hebben op de structuur van de hersenen en de ontwikkeling, maar ook op het actuele functioneren van bepaalde hersengebieden. Wanneer tekorten ontstaan is antisociaal gedrag mogelijk een gevolg (Raine, 2008). Hoewel een omvattende theorie ontbreekt over het verband tussen gedrag en voeding, zijn wel twee recente onderzoeken in gesloten inrichtingen voorhanden met een sterk onderzoeksdesign. De studies veronderstellen impliciet een rechtstreeks effect van voeding op het gedrag van gedetineerden. Door de interventiegroep voedingssupplementen toe te dienen (middels het uitreiken pillen), werd verwacht dat agressief of antisociaal gedrag af zou nemen. In een Britse studie bleek dit inderdaad het geval te zijn. In een dubbel blind en placebo gecontroleerd experiment (N=231) werden supplementen met vitamines, mineralen en essentiële vetzuren op vrijwillige basis verstrekt aan jong volwassen Engelse gedetineerden (Gesch et al., 2002). Na minimaal twee weken bleek dat het aantal overtredingen door gedetineerden met meer dan een kwart was afgenomen in vergelijking met de placebo groep. Vergeleken met de start van het experiment maakten de gedetineerden in de supplement conditie 35,1% minder overtredingen tijdens de experimentfase.

In een Nederlandse studie onder jong volwassen gedetineerden is een soortgelijk experiment herhaald. Hierin waren 221 gedetineerden betrokken in de leeftijd van 18 tot 25 jaar verdeeld over acht penitentiaire inrichtingen (Zaalberg et al., 2010). Ook hier bleek dat voedingssupplementen een gunstig effect lijken te hebben op het aantal gerapporteerde incidenten. Enig voorbehoud moet gemaakt worden omdat geen effect werd gevonden op zelf gerapporteerde agressiviteit en psychiatrische symptomen; hierin werden wel kleine verbeteringen gevonden, maar deze verschillen waren niet statistisch significant.

Het toedienen van supplementen in preparaten zoals capsules en pillen kan op weerstand stuiten bij deelnemers en bij ethische commissies. Deelname aan een

dergelijk programma dient dan ook plaats te vinden onder een toestemmingsverklaring van de deelnemer (*informed consent*). Er zijn ook andere manieren om gunstige voedingsstoffen aan te bieden, zoals vette vissoorten (makreel, haring, zalm) en met visvet verrijkte margarines. Er bestaat aanleiding om aan te nemen dat het beschikbaar stellen van producten met dergelijke extra voedingsstoffen een gunstig effect op het gedrag van gedetineerden heeft. Gezien de uitkomsten van de experimenten kan worden verwacht dat gedetineerden minder antisociaal gedrag zullen vertonen, daarmee minder beroep doen op het inrichtingspersoneel en derhalve in hogere mate zelfredzaam zijn. De kosten van de supplementen zijn laag en de bijeffecten nagenoeg afwezig (behalve misselijkheid bij inname van pillen op een lege maag). De context van de studies lijkt goed aan te sluiten bij de Nederlandse gevangenispopulatie; een van de twee is zelfs uitgevoerd in het Nederlandse gevangeniswezen. Een voorbehoud is wel dat de studies zich richten op jongvolwassen mannen waardoor onbekend is welk effect de supplementen hebben op andere groepen waarvoor het gevangeniswezen zorg draagt, zoals vrouwen, volwassen mannen, psychiatrisch patiënten en verslaafden. Er zijn evenwel studies – buiten detentie – die suggereren dat ook bij volwassenen gunstige effecten zijn te verwachten (zie bijvoorbeeld Schachter et al., 2005).

Tot slot zij vermeld dat medicamenteuze therapie een goedkope en effectieve bijdrage kan leveren aan de zelfredzaamheid van gedetineerden. Antidepressiva, anti-psychotica en andere medicijnen kunnen gedetineerden in specifieke gevallen helpen om minder aanspraak te doen op personeel en levensverrichtingen zelfstandig te doen. Deze verwachtingen zijn (nog) niet onderbouwd met empirische evidentie.

3.3 Zingeving en religie

In veel landen worden mogelijkheden geboden aan gedetineerden om hun geloof te belijden; vaak zijn er speciale voorzieningen (gebedsruimte, literatuur, voorgangers) voor verschillende geloofsovertuigingen. Naast individuele doelen als zingeving en rust kunnen deze activiteiten ook worden ingezet om resocialisatie te stimuleren en gedetineerden zelfredzamer te maken. In de literatuur worden zingeving en religieuze activiteiten steeds vaker als een 'middel' omschreven om antisociaal gedrag tegen te gaan en pro-sociaal gedrag te stimuleren (Kerley, Matthews & Blanchard, 2005). De werkzaamheid van zogenoemde *faith-based programs* wordt beschreven door de sociaal kapitaal theorie (het gewenste gedrag wordt gestimuleerd door het delen van morele waarden) en de sociale controle theorie (bindingen met leden van een gemeenschap weerhouden iemand van antisociaal gedrag). Het deelnemen aan religieuze activiteiten of zingeving zou sociale netwerken versterken en emotionele steun bieden om met crimineel gedrag te stoppen. Religieuze personen zijn vaak onderdeel van een gemeenschap die informele sociale controle over hun gedrag uitoefent (Johnson, 2008). Geloofsregels (in verschillende religies) verbieden soms ook specifieke antisociale gedragingen en gebieden pro-sociale gedragingen. Het internaliseren van die religieuze normen wordt als een sterke preventieve factor gezien.

Volgens Kerley, Matthews & Blanchard (2005) zijn *faith-based programs* interessant omdat ze geen extra personeel of financiële middelen vergen. Activiteiten worden doorgaans door vrijwilligers geleid of door een geestelijke die niet door de inrichting wordt bekostigd. De programma's richten zich inhoudelijk op onderwerpen die aansluiten bij zelfredzaamheid, zoals het verantwoording nemen voor gemaakte fouten, het voorkomen van nieuwe delicten en het ontwikkelen van meer mededogen en empathie (Clear & Sumter, 2002). De verwachting luidt dat de inrichting veiliger wordt door dergelijke programma's aan te bieden. Gedetineerden zouden minder

gewelddadige incidenten veroorzaken en derhalve ook meer zelfredzaam functioneren.

In de studie van Kerley, Matthews & Blanchard (2005) zijn voornoemde aannames getoetst met gebruikmaking van een vragenlijst onder 386 gedetineerden (random sample, 45% respons) in een State prison in Mississippi. Gebleken is dat gedetineerden die aangeven gelovig te zijn, minder vaak bij geweld in de inrichting betrokken zeggen te zijn. Het cross sectionele design van de studie alsook het gebruik van een enkele (zelfrapportage) bron maakt dat er niet al te veel waarde aan de resultaten kan worden gehecht (er is slechts evidentie voor een samenhang tussen zelf gerapporteerde items).

Een sterker onderzoeksdesign is terug te vinden in een studie van Camp, Daggett, Kwon & Klein-Saffran (2008) die niet de mate van religiositeit van gedetineerden, maar deelname aan een faith-based program als uitgangspunt nemen. Het gaat om het Life Connections Program (LCP) dat in vijf inrichtingen van het federale Amerikaanse gevangeniswezen wordt aangeboden. Het programma kent een curriculum met verschillende fasen en duurt 18 maanden. Een woongroep draait het programma en de gedetineerden hebben verschillende rollen. Het programma wordt geleid door 'spiritual guides' die niet een specifieke geloofsovertuiging prediken; het gaat om het centraal stellen van moraal en waarden. Welke activiteiten onderdeel zijn van het programma wordt niet concreet omschreven, maar getracht wordt gedetineerden aan een mentor te koppelen die na vrijlating ook beschikbaar is in de gemeenschap waar de gedetineerde in terugkeert. De studie van Camp et al. (2008) ken een quasi experimenteel design (443 mannelijke gedetineerden in LCP-groep, 1147 gedetineerden in de controlegroep verdeeld over vijf inrichtingen). Random toewijzing aan de condities was niet mogelijk, de onderzoekers trachtten dit te ondervangen met 'propensity score adjustments'. Uit de vergelijking van de gedetineerden in beide condities bleek dat deelnemers aan LCP minder vaak ernstige misdrijven (verkregen uit registratiedata) vertonen dan de controlegroep. Dit verschil is bij kleine (niet-ernstige) misdrijven niet waargenomen. Daarmee is dus (enigszins beperkt) evidentie voor de werkzaamheid van LCP. Onbekend is echter wat het programma betekende voor de detentieomstandigheden en de kosten die ermee gemoeid gaan, ook al wordt gesteld dat er veel van vrijwilligers gebruik wordt gemaakt.

De vraag rest of dergelijke programma's toepasbaar zijn in Nederlandse inrichtingen. Programma's met een looptijd van anderhalf jaar kunnen mogelijk beter 'beklijven' dan kortere interventies. De groep gedetineerden die in Nederland minstens anderhalf jaar vast zit is echter relatief klein. Het zou verder goed zijn om te weten wat andere effecten van dergelijke programma's zijn. Zorgen ze alleen voor minder incidenten of maken ze gedetineerden ook verantwoordelijker in bredere zin? Voor toepassing lijkt het noodzakelijk een toegesneden programma te ontwikkelen met een beperktere looptijd waarin alle in Nederland aangeboden denominaties een plaats kunnen hebben zodat het mentorschap na vrijlating ook invulling kan krijgen.

3.4 Muziekactiviteiten

In sommige inrichtingen worden muzikale activiteiten aangeboden of is een muziekruimte met instrumenten beschikbaar. De algemene aanname luidt dat dit een vorm is van positief tijdverdrijf (verwijzend naar *strength based* theorie) en een uitlaatklep (verwijzend naar *coping* theorie) kan zijn voor gedetineerden. Er is echter nauwelijks onderzoek gedaan naar de effecten van muziekactiviteiten in een gesloten setting.

Cohen (2009) vond in een kleine experimentele studie geen significante verschillen in welzijn van gedetineerden wanneer deelnemers en niet-deelnemers van een zangkoor worden vergeleken. In een Engelse studie werd participerende observatie toegepast en geconcludeerd dat deelnemers aan muziekonderwijs in de gevangenis 'persoonlijke en sociale ontwikkelingen' doormaakten (Henley, 2014). Een Australische kwalitatieve casestudie in een jeugdinstelling concludeerde dat deelnemers van muziekeducatie een zogenoemde leeridentiteit ontwikkelden (Barrett & Baker, 2012). Een participerende observatie in een Israëlische vrouwengevangenis concludeerde dat het deelnemen aan een zangkoor gedetineerden uitdaagt te werken aan hun persoonlijke en relationele tekortkomingen, zoals jezelf verhouden tot autoriteit, je verhouden tot een groep en zelfbewustzijn (Silber, 2005). De genoemde studies zijn beschrijvend van aard en geven slechts geringe indicatie voor de werkzaamheid van muziekactiviteiten in een gesloten setting. Er is onvoldoende empirische evidentie voor de effectiviteit van muziekactiviteiten. Tevens is onbekend wat dergelijke activiteiten vergen van personeel en financiële middelen. Het veilige gebruik en de aanschaf van instrumenten kan kostbaar zijn, alsook de begeleiding. Muziektherapeutische activiteiten zijn vanwege de exclusiecriteria (inzet extra personeel) geen onderdeel van deze studie.

3.5 Onderwijs, beroepsopleiding en arbeidstoeleiding

In alle federale penitentiaire inrichtingen van de Verenigde Staten wordt educatie aangeboden. Dat geldt ook voor veel andere westerse landen. De literatuur over het effect *na detentie* van deze activiteiten is eenduidig en overtuigend; educatie draagt bij het verlagen van recidive na detentie, zelfvertrouwen en het vinden van werk (zie voor een overzicht Wilson, Gallagher & MacKenzie, 2000). De vraag die hier centraal staat is echter of dergelijke activiteiten gedetineerden *tijdens detentie* zelfredzamer maken en er eventueel ook kosten uitgespaard kunnen worden. De theoretische verwachtingen zijn wisselend: enerzijds zou educatie ertoe leiden dat gedetineerden minder ongewenst gedrag vertonen. Daarbij worden verschillende verklaringen genoemd. Een daarvan is dat gedetineerden simpelweg meer te doen hebben en minder tijd hebben om betrokken te raken bij wangedrag. Een andere genoemde reden is dat gedetineerden die in aanmerking komen voor educatie zich al beter gedroegen voordat zij deelnamen (Gerber & Fritsch, 1995). Een andere verklaring is dat educatie bijdraagt aan het ontwikkelen van impulscontrole waardoor deelnemers zich minder snel misdragen (Alston, 1981). Ook is gesuggereerd dat educatie-activiteiten juist de gelegenheid scheppen voor gedetineerden om zich te misdragen. Deelnemers komen op meer plaatsen in de inrichting en komen vaker in aanraking met andere gedetineerden bij deelname aan onderwijs. De effecten op gedrag tijdens detentie van educatie zijn recentelijk niet vaak onderzocht. Verscheidene studies van voor 1995 laten zeer wisselende resultaten zien; het effect van educatie op het gedrag van gedetineerden kon destijds niet eenduidig worden vastgesteld. Een van de schaarse studies is die van Lahm (2009) met een vragenlijstonderzoek onder 1054 mannelijke gedetineerden in 30 gevangenissen in drie Amerikaanse staten. De gedetineerden verbleven minimaal zes maanden in de inrichting zodat er meer zekerheid bestond over de mogelijkheid tot deelname aan educatieve activiteiten. Daarbij werd een onderscheid gemaakt tussen de effecten van verschillende niveaus van educatie (middelbare school, beroepsopleiding of hogeschool). De statistische analyse wees uit dat alleen het hogeschool niveau geassocieerd was met een lagere frequentie van misdrijvingen. De evidentie uit deze studie is niet zeer overtuigend; de resultaten zijn volledig gebaseerd op self-report en het design is cross sectioneel van aard. Toch geeft het aanwijzingen dat

educatie (en dan met name hogere niveaus) bij kan dragen aan minder misdragingen en daarmee het stimuleren van zelfredzaamheid bij gedetineerden. In een andere recente studie is gekeken naar de bijdrage van educatie aan zelfeffectiviteit (Allred, Harrison & O'Connell, 2013). Zelfeffectiviteit wordt in deze studie gedefinieerd als 'het geloof in de eigen mogelijkheden om motivatie, cognitieve middelen en handelingsmanieren te vinden teneinde aan de vereisten van een bepaalde situatie te kunnen voldoen' (Allred, Harrison & O'Connell, 2013: 212). In 15-weekse cursussen werden gedetineerden bij allerlei 'social issues' betrokken; men moest participeren in discussies, samenwerkingsverbanden aangaan en reflecties schrijven op het eigen handelen. Voor en na de cursus is gemeten hoe men de eigen zelfeffectiviteit beoordeelt; deze bleek significant hoger na de cursus. Het exacte programma en het achterliggende mechanisme zouden in hogere mate geëxpliciteerd kunnen worden om toepassing mogelijk te maken in een andere context dan die van de onderzoeken. Over het algemeen kan gesteld worden dat de gunstige effecten van educatie in detentie voornamelijk zijn vastgesteld voor de tijd *na* detentie. Twee recente studies laten enige voorzichtige aanwijzingen zien dat educatie in detentie ook positieve effecten kan sorteren (gedrag en zelfeffectiviteit van gedetineerden *tijdens* detentie). Echter een afweging van kosten en baten ontbreekt en de programma's zijn nog onvoldoende concreet omschreven om de toepassingsmogelijkheden in het Nederlandse gevangeniswezen in te schatten.

3.6 Bezoekmogelijkheden

De mogelijkheden om bezoek te ontvangen worden als cruciaal gezien om de sociale banden met de buitenwereld te onderhouden. Dit zou van belang zijn bij een succesvolle terugkeer naar de samenleving. Recente onderzoeken bevestigen dat de frequentie van bezoek voorspelt of en hoe snel een gedetineerde recidiveert waarbij een hoge bezoekfrequentie een – klein tot middelgroot – gunstig effect heeft (Bales & Mears, 2008; Mears, Cochran, Siennick & Bales, 2012; Duwe & Clarke, 2013). Onderzoek naar de effecten van gedetineerdenbezoek op hun gedrag *tijdens detentie* is schaars. Een studie van Hensley, Koscheski & Tewksbury (2002) onder 256 mannelijke en vrouwelijke Amerikaanse gedetineerden vond geen verschil in dreiging of geweld tussen gedetineerden die deelnamen aan een programma voor echtelijk bezoek en gedetineerden die daar niet aan deelnamen. Een onderzoek onder 276 jeugdige delinquenten (interviews) presenteerde indicatieve evidentie dat naarmate jeugdigen vaker door hun ouders werden bezocht zij minder last hebben van depressieve klachten (Monahan, Goldweber & Cauffman, 2011). Een macro-analyse op Staat (Florida) niveau door Cochran (2012) concludeerde dat er minder dreiging en geweld voorkomt onder gedetineerden die bezoek ontvangen vergeleken met gedetineerden die geen bezoek ontvangen. Deze studies missen detail en expliciteren het theoretisch mechanisme achter de gesuggereerde verbanden nauwelijks.

Een meer diepgravende analyse is gedaan door Duncan en Balbar (2008) met betrekking tot bezoekprogramma's door vrijwilligers. Om de effecten van het bezoekprogramma te analyseren interviewden de onderzoekers 30 gedetineerden, 30 vrijwilligers en 30 personeelsleden van de penitentiaire inrichting. Gedetineerden stelden dat zij met het programma een veilige plaats hebben om te praten over hoe zij omgaan met hun detentie. Ook meldden zij dat zij kunnen oefenen met het opbouwen van 'normale' relaties. Vrijwilligers gaven aan tolerantie en empathie voor delinquenten te ontwikkelen door het programma. Volgens personeel gaf het programma de inrichting een beter imago door burgers te betrekken bij het penitentiaire werk. Voorts oordeelde het personeel dat het programma goed georganiseerd

en gecommuniceerd was waardoor het geen bedreiging voor de veiligheid vormde. Wanneer er een klik tussen gedetineerden en vrijwilliger was en er voldoende tijd (aantal bezoeken) was om een vertrouwensband op te bouwen, bleek het mogelijk diepe, wederzijdse relaties te ontwikkelen.

Naast de overwegend positieve uitkomsten van bezoekprogramma's is het grotendeels onduidelijk hoe de voordelen opwegen tegen potentiële veiligheidsrisico's en daarmee gepaard gaande kosten om de risico's te beheersen. Bezoek en vrijwilligers kosten op zichzelf geen geld, maar het openstellen en beveiligen van een bezoekszaal, checks op contrabande en transport van gedetineerden kan kosten met zich meebrengen. Een integrale analyse mist nu nog om een afgewogen inschatting te maken van de toepasbaarheid in het Nederlandse gevangeniswezen.

3.7 Resumerend

Met betrekking tot onderdelen van het dagprogramma kan een overzicht worden verkregen van de bevindingen in dit hoofdstuk met de volgende tabel (tabel 3).

Tabel 3 De bevindingen ten aanzien van het dagprogramma samengevat

Actie of maatregel	Resultaat	Mechanisme	Typering evidentie
Sportbeoefening en beweging	Gedetineerde kan beter omgaan met stresserende factoren van detentie. Gevolgen voor veiligheidsrisico's en kosten onbekend	Sport kan dienen als copingstrategie om spanning te reduceren. Het gaat om een <i>direct</i> effect op zelfredzaamheid	Redelijk: drie studies die enige mate van consistentie vertonen over de samenhang
Voeding en de bereiding van voeding	Voor effect kookactiviteiten bestaat nauwelijks evidentie. Wel: Bij gedetineerden die voedingssupplementen gebruikten worden minder agressieve incidenten geregistreerd	Door de juiste voedingsstoffen te kiezen vertoont een gedetineerde minder antisociaal gedrag. Daardoor minder sterk beroep op personeel en daarmee zelfredzamer. Het gaat dus om een <i>indirect</i> effect	Sterk: twee studies tonen de causaliteit aan tussen voedingssupplementen op gedrag
Zingeving en religie	Praktiserende gelovige gedetineerden zijn minder vaak bij geweld betrokken, onbekend wat kosten en inzet personeel zijn	Delen van morele waarden, bindingen binnen geloofsgemeenschap weerhouden individu van antisociaal gedrag (indirect effect)	Redelijk: Samenhang is aangetoond met zelfrapportage, voorzichtige indicatie voor causaliteit is gevonden bij een langlopend zingevingsprogramma
Muziekactiviteiten	Zou functioneren als uitlaatklep, maar evidentie ontbreekt grotendeels, alsook evidentie voor de gevolgen voor kosten en inzet personeel	Muziekactiviteiten kunnen functioneren als uitlaatklep en positieve tijdsbesteding (direct effect)	Zwak: studies zijn beschrijvend van aard en geven geringe indicatie voor werkzaamheid van de activiteiten
Onderwijs	Met name gunstige effecten <i>na</i> detentie. Tijdens detentie is 'zelfeffectiviteit' vergroot met onderwijs	Positieve tijdsbesteding, ontwikkelen van impulscontrole (direct effect)	Zwak: enige evidentie voor toename zelfeffectiviteit (samenhang op basis van zelfrapportage), maar geen zicht op effect op kosten

Actie of maatregel	Resultaat	Mechanisme	Typering evidentie
Bezoekmogelijkheden	Met name gunstige effecten <i>na</i> detentie. Gedetineerden die bezoek ontvangen zijn minder vaak betrokken bij geweld en hebben minder depressieve klachten	Sociale banden met de buitenwereld onderhouden zou het omgaan met detentie vergemakkelijken en sociale vaardigheden doen verbeteren (indirect effect)	Redelijk: consistente positieve bevindingen met verschillende onderzoeksdesigns, onbekende gevolgen voor kosten

4 (Self-)Management

4.1 Peer education schemes

Een voor de hand liggende vorm van zelfredzaamheid zijn activiteiten waarbij gedetineerden elkaar helpen om de dagelijkse levensverrichtingen te doen. In de literatuur worden dit *peer education schemes* genoemd en deze kunnen zich bijvoorbeeld richten op voorlichting op het gebied van gezondheidszorg (hygiëne, HIV), risico's van middelengebruik, voorkomen van gewelddadig gedrag of het wegwijs maken in de inrichting (huisregels). *Peer education* is een paraplueterm voor allerlei benaderingen zoals peer training, counseling, voorbeeldrol en hulpverlening (McKeganey, 2000). In een gesloten setting worden dergelijke programma's doorgaans *prisoner listener of prisoner befriender schemes* genoemd en volgen het principe 'door gedetineerden, voor gedetineerden'.

De theoretische onderbouwing is gelegen in de sociale leertheorie, de sociale inoculatie theorie en de differentiële associatie theorie die allen een (deel)verklaring geven van hoe mensen kunnen veranderen in hun opvattingen, overtuigingen en gedrag (Devilley et al., 2005). De sociale leertheorie stelt dat mensen de kans moeten hebben om voorbeeldgedrag te zien zodat zij er vertrouwd mee raken en zelf kunnen en durven te veranderen. Wanneer medegedetineerden – die bijvoorbeeld al bepaalde vaardigheden hebben eigen gemaakt – rolmodel zijn voor andere gedetineerden, kan dat effectiever zijn dan hulp door professionals. Hoe sterker de deelnemers zich identificeren met het rolmodel, hoe groter de kans dat zij veranderen op de gewenste manier (Bandura, 1986). De sociale inoculatie theorie stelt dat mensen onder sociale druk onwenselijke of ongezonde keuzes kunnen maken. De weerstand van een individu tegen die (slechte) invloeden kan sterker zijn als hij/zij over argumenten beschikt die sociale druk ontkrachten (McGuire, 1968). Dergelijke argumenten zullen gedetineerden wellicht niet gemakkelijk aannemen van professionals. Misschien zijn argumenten en ervaringen van medegedetineerden realistischer en acceptabeler als die laten zien hoe zij daarmee succesvol sociale druk afweerden. Tot slot beschrijft de differentiële associatie theorie dat wanneer lotgenoten (*peers*) elkaar slecht gedrag aan kunnen leren – iets dat over gedetineerden vaak wordt gezegd – men ook gemakkelijker in staat moet zijn elkaar 'goed' gedrag aan te leren (Sutherland & Cressey, 1960). De theorie is eigenlijk een combinatie van de eerste twee omschreven theorieën.

Verschillende studies evalueren peer education schemes. We bespreken ze per onderwerp, te weten gezondheidszorg, middelengebruik, geweld en huisregels van de inrichting. Omdat het aantal studies omvangrijk is, maken we gebruik van de overzichtsstudie van Devilly, Sorbello, Eccleston en Ward (2005) waarin alle studies ter zake in kunnen worden teruggevonden. Ten eerste bespreken peer programma's die zich richten op gezondheidszorg. Het gaat daarbij doorgaans om voorlichting over de risico's van vuile naalden (druggebruik, tatoeëring) en onveilige seks (niet-condoomgebruik). Omdat dergelijke activiteiten vaak taboe of verboden zijn in penitentiaire inrichtingen, bestaat er een barrière om de voorlichting met professionals te organiseren. Uit Amerikaanse en Australische studies blijkt dat het condoomgebruik van deelnemers aan *peer education* is verhoogd. Ook ontwikkelen zij een positievere houding ten aanzien van condooms en zijn zij voorzichtiger met seksuele relaties met een hoog besmettingsrisico. Daarbij blijkt dat de programma's minstens zo effectief zijn als professioneel geleide programma's. Gedetineerden geven daarbij zelfs de voorkeur aan peer education boven professioneel geleide programma's.

Peer educatie op het gebied van middelgebruik wordt ook ingezet in verschillende landen. Hoewel veel professionals werken in de verslavingszorg, kan de inzet van peer programma's mogelijk meer verslaafden bereiken. De beschikbare studies zijn anekdotisch en beschrijven met name positieve reacties van degenen die de voorlichting geven. Maruna (2001) meldt dat de meerderheid van de deelnemers nadien een functie of vrijwilligerswerk heeft in de verslavingszorg.

Ook kan peer educatie zich richten op het voorkomen van geweld in de inrichting. Daarbij kan het gaan om interpersoonlijke gewelddadige gedragingen, maar ook om automutilatie en suïcide. In een Canadese inrichting is een team van elf gedetineerden opgeleid dat 24/7 oproepbaar is voor de gedetineerden in de inrichting in geval van psychische nood. Gedetineerden die gebruik van het team hebben gemaakt meldden effecten als het verzachten van gevoelens van isolement en depressie, alsook een positiever zelfbeeld (Pollack, 1993). Ook hier bleek dat met name de *peers* zelf (dus de elf opgeleide teamleden) een grote persoonlijke ontwikkeling doormaakten door anderen te kunnen helpen. In een medium-security State prison in de USA gebruikt men ook voorlichting door gedetineerden om geweld tegen te gaan. Met een intensief traject worden gedetineerden opgeleid om gestructureerde activiteiten te kunnen leiden die zich richten op het uiten van gedachten, gevoelens en ervaringen (Walrath, 2001). Een quasi-experimenteel design liet zien dat gedetineerden die deelnamen aan de gespreksgroepen met de opgeleide gedetineerde, een lichte maar significante daling (ten opzichte van nulmeting en controlegroep) hadden op zelf gerapporteerde boosheid en stijging van hun optimisme. Veranderingen in locus of control² en zelfvertrouwen werden niet waargenomen. Belangrijkste bevinding was dat de experimentgroep ruim de helft minder gewelddadige confrontaties rapporteerde in de zes maanden na deelname aan het programma.

Tot slot kunnen gedetineerden ingezet worden om nieuwe gedetineerden wegwijs te maken in de instelling. Er bestaan positieve ervaringen, hoewel deze claims nog met onderzoek onderbouwd moeten worden. Devilly et al. (2005) beschrijven de inzet van een ervaren *prisoner listener* in een Australische inrichting die 'recepties' organiseert voor nieuw binnengekomen gedetineerden. In die sessies wordt uitgelegd wat de huisregels zijn, wat de procedures zijn rond rechten en privileges en welke educatie en zorg beschikbaar is.

De programma's hebben dus wisselende evidentie voor hun werkzaamheid, maar lijken afgetekende voordelen te hebben. De toegankelijkheid van medegedetineerden en de lage kosten lijken goed te passen bij het principe van zelfredzaamheid, hoewel geen van de beschreven studies beschrijft of inzet van personeel vereist is om de programma's te draaien. Enkele risico's worden ook genoemd in de overzichtsstudie van Devilly et al. (2005). Personeel zou weerstand kunnen hebben omdat gedetineerden deels hun taken overnemen. Ook zouden gedetineerden die de programma's leiden zelf nog problemen kunnen hebben op het gebied waarover zij voorlichting geven. Daarom zou strenge selectie noodzakelijk zijn van gedetineerden die in de rol van voorlichter of opleider komen. Zij moeten goed worden opgeleid en in de loop van de tijd worden bijgespijkerd en gesuperviseerd. Hiermee lijkt toch een intensieve rol voor personeel weggelegd alhoewel er ook voorbeelden zijn dat ex-gedetineerden die rol op zich namen.

Het organiseren van zelfhulp door gedetineerden en een train-de-trainer relatie tussen personeel en gedetineerden lijkt aan te sluiten bij het concept van zelfredzaamheid. Of dergelijke programma's toe te passen zijn in Nederland is niet met zekerheid te zeggen. Voornaamste barrière is de snelle doorstroom van gedetineerden in Nederland waardoor het lastig is continuïteit van de gedetineerde voorlichters en

² In de psychologie wordt deze term gebruikt voor de mate waarin een persoon de overtuiging heeft dat hij zijn eigen leven bepaalt en verantwoordelijk is voor succes en falen.

hulpverleners te waarborgen. Ook zal het personeel moeten wennen aan de nieuwe rolverdeling die dergelijke programma's met zich meebrengt.

4.2 Programma's met dieren

In recente jaren zijn penitentiaire programma's in opkomst waarin dieren een rol hebben. Furst (2006) meldt dat in 36 Amerikaanse staten op 159 locaties gebruik wordt gemaakt van activiteiten met dieren. Het verzorgen, trainen en heropvoeden van dieren zou de verantwoordingszin van gedetineerden doen toenemen en zij zouden tevens positieve ervaringen opdoen (Furst, 2006). Ook zouden gevoelens van isolement en eenzaamheid worden verminderd door de omgang met dieren in gesloten inrichtingen. Met name de onvoorwaardelijke aard van relaties die dieren met mensen kunnen hebben zou een geschikte start zijn voor het leren aangaan van positieve relaties (Hart, 2000). Programma's kunnen vele vormen hebben. Er bestaan bezoekprogramma's waarbij gedetineerden tijd kunnen doorbrengen met een dier vanuit de maatschappij (bijvoorbeeld van familie), het helpen revalideren van wilde dieren met verwondingen, agriculturele activiteiten (melken, kalveren voeden), adopteren van dieren en training van (jonge) dieren.

Een relatief oude studie door Graham (2000) handelt over het verzorgen van parkieten door gedetineerden en de plaatsing van aquaria in gezamenlijke ruimtes in Britse penitentiaire inrichtingen. De evaluatie concludeerde dat communicatie tussen gedetineerden en personeel was toegenomen en bezoekers meer op hun gemak leken en gemiddeld langer bleven. Tevens zou stress onder personeel zijn afgenomen. Helaas laat het design van deze studie geen overtuigende uitspraken toe over de werkzaamheid van de programma's. Een meer recente studie nam het trainen van honden als onderwerp, in het bijzonder de meningen (gemeten met een vragenlijst) van programmacoördinatoren en personeel van dertien programma's in de Verenigde Staten (Cooke & Farrington, 2014). De respondenten meldden verbeteringen op verschillende factoren, waaronder impulsiviteit, zelfeffectiviteit, empathie, sociale vaardigheden, emotionele intelligentie en 'inzetbaarheid'. Het beperkte aantal respondenten en de kans op selectie bias maken ook de waarde van deze resultaten beperkt.

Behoudens mogelijke extra kosten voor voeding, verzorging en onderhoud van voorzieningen zijn geen nadelen gerapporteerd van dierenprogramma's in detentie. Voor iedere activiteit in detentie geldt natuurlijk dat enige mate van toezicht altijd is vereist en dat gaat ook op voor activiteiten waarbij dieren zijn betrokken. In Nederland worden voor langer gestraften kleine huisdieren (goudvis of parkiet) toegestaan als de gedetineerde daarvoor kan zorgen. Mogelijk zijn daarnaast activiteiten te ontwikkelen om verantwoordingszin en positieve ervaringen te stimuleren. De evidentie voor de werkzaamheid is echter nog dun en vergt extra studie.

4.3 Token economy

De 'verantwoordelijkheidsagenda' werd in de inleiding van deze rapportage al besproken. Er zijn al verschillende ideeën de revue gepasseerd om gedetineerden aan te sporen tot verantwoordelijk en zelfredzaam gedrag. Een klassieke manier om dit in gevangenissen te organiseren is wat in de literatuur *contingency management* (CM) wordt genoemd. In de kern gaat het om toegepaste gedragsanalyse, waarbij *directe* bestraffing of beloning volgt op gedrag van gedetineerden (Gendreau et al., 2014). De meest doorgevoerde vorm van CM is het zogenoemde systeem van 'token economy' waarin gedetineerden muntjes of waardebonnen kunnen verdienen of

kwijtraken (afhankelijk van hun gedrag) waarmee ze privileges kunnen kopen. Die privileges kunnen sterk uiteen lopen. Het kan gaan om goederen (geld, materiële goederen) of bijvoorbeeld activiteiten (sport, recreatie, TV, extra bezoekmogelijkheden). CM sluit aan bij persoonlijkheids-, biologische en criminologische theorieën over criminaliteit, maar kan ook als complementair worden gezien aan theoretische mechanismes van social learning en cognitieve gedragstherapie (Gendreau et al., 2014). Hoewel de theoretische onderbouwing stevig lijkt, is de evidentie van de werkzaamheid van CM gedateerd. In een recente meta-analyse blijkt dat 90% van de gevonden studies ouder dan twintig jaar is (Gendreau et al., 2014). Daarentegen geven de studies wel een uniform beeld van het effect van CM. Het programma draagt bij aan de mate waarin gedetineerden zich aanpassen aan detentie (gemiddeld 54% afname van ongewenst gedrag) en de resultaten die gedetineerden boeken in het aangeboden onderwijs.

Ervaring met CM is met name opgedaan in de Verenigde Staten, Canada en Groot-Brittannië. In Nederland is recent een systeem van straffen en belonen ingevoerd om gewenst gedrag te stimuleren. Een gedetineerde kan bij goed gedrag 'promoveren' naar een ruimer regime. Als gedetineerden bij slecht gedrag worden gedegradeerd naar het sobere basisregime, is er een periode van maximaal zes weken tot een nieuwe beoordeling van het gedrag volgt. Met het oog op de principes van CM en de te verwachten werkzaamheid van het Nederlandse nieuwe systeem is deze periode relatief lang. De kern van CM is juist dat de bestraffing of beloning *direct* volgt op het vertoonde gedrag. Mogelijk is dit een aandachtspunt wanneer blijkt dat in de praktijk het gedrag van gedetineerden onvoldoende is verbeterd met het nieuwe Nederlandse systeem. Het systeem kent in essentie twee modaliteiten, het basis- en het plusregime. Mogelijk kan bij onvoldoende opbrengsten gedacht worden aan meer differentiatie en daarmee ook toekenning of ontzegging van privileges *direct* volgend op vertoond gedrag.

4.4 Therapeutische gemeenschap

Een veelbesproken vorm van stimulering van gewenst gedrag bij gedetineerden is de therapeutische gemeenschap. Veelal zijn dergelijke programma's georganiseerd in half open regimes of zelfs in de vrije samenleving. Gezien de focus van dit onderzoek worden hier alleen de studies besproken die een therapeutische gemeenschap belichten binnen de muren van een gesloten inrichting. In gevangnissen richt een therapeutische gemeenschap zich vaak op verslavingsproblematiek en crimineel gedrag (Latessa, 2004). De primaire focus van het programma richt zich op het helpen van de gedetineerde om veranderingen aan te brengen in zijn gedachten, overtuigingen, attitudes en acties die crimineel gedrag kunnen veroorzaken. Het langdurige programma is namelijk gebaseerd op de idee dat middelengebruik een symptoom is van gestoorde persoonlijkheid (De Leon, 2000) en daarom wordt een verandering in levensstijl nagestreefd. De gedetineerdenpopulatie wordt als een gemeenschap gezien die functioneert als een familie; men houdt elkaar in de gaten en stelt elkaar verantwoordelijk voor de acties en daden die men onderneemt. De gedetineerden zijn actief betrokken bij de behandeling en kiezen hun eigen 'leiders' die een voortrekkersrol hebben in het proces van verandering. In 'ontmoetingsgroepen' maakt men elkaar bewust van probleemgedrag en in de dagelijkse omgang spreekt men elkaar daar op aan (Latessa, 2004).

In een onderzoek naar een therapeutisch gemeenschapsprogramma in een Californische gevangenis voor verslaafden, zijn verschillende meetmethoden gebruikt om de effecten te bepalen. Met random (urine) tests op middelengebruik, een vragenlijst onder personeel en registraties van disciplinaire straffen is getoetst welke effec-

ten het programma sorteerde. De behandeling duurt een halfjaar tot anderhalf jaar en kent 20 tot 30 uur activiteiten in de week. De uitkomsten tijdens detentie lijken te bestaan uit positieve effecten op het gedrag van gedetineerden en op het sociaal klimaat in de inrichting, lager ziekteverzuim onder personeel en minder middelengebruik onder gedetineerden (Prendergast, Farabee & Cartier, 2001). De onderzoekers redeneren dat kosten worden uitgespaard doordat er minder drugs aanwezig zijn en minder geweld voorkomt. Ook zou het in deze therapeutische gemeenschap verantwoord zijn het beveiligingsniveau te verlagen. Hiervoor is echter geen empirische evidentie geleverd.

In een Israëliëse inrichting is ook het effect van een therapeutische gemeenschap onderzocht. De focus van het onderzoek lag op de effecten op het inrichtingsklimaat in een inrichting met gedetineerden met verslavingsproblematiek (Gideon, Shoham & Weisburd, 2010). Het inrichtingsklimaat las men af aan morele en ethische codes, percepties en gedrag en attitudes ten opzichte van resocialisatie. Ook hier wordt de therapeutische gemeenschap beschreven als een omgeving waarin in fysieke, sociale en psychologische zin interventies worden aangeboden die gericht zijn op de persoon en niet op het gedrag. Het middelengebruik wordt gezien als een probleem dat allerlei aspecten van het leven verstoort; cognitief, gedragsmatig en fysiek. Het kernprobleem zou de 'mindset' zijn van de gedetineerde (Gideon, Shoham & Weisburd, 2010: 182). Gedetineerden die in aanmerking komen voor het programma moeten gestopt zijn met middelengebruik, voldoende cognitieve stabiliteit hebben en de resterende verblijfsduur moet lang genoeg zijn om het programma te volbrengen. In de therapeutische gemeenschap is veel ruimte om te oefenen met vrijheden; er bestaat relatief veel bewegingsvrijheid en er geldt een open deuren beleid. Voor de studie zijn 39 gedetineerden en 11 personeelsleden geïnterviewd. Volgens de geïnterviewden zijn de gedetineerden geneigd elkaar te helpen en heeft men ook verwachtingen naar elkaar. De geïnterviewden merkten op dat de stijl van het personeel langzaam maar zeker wijzigde met de invoering van de therapeutische gemeenschap. Voor de invoering wantrouwde het personeel de gedetineerden en was er vooral aandacht voor de veiligheid. In de nieuwe situatie stellen gedetineerden zelfs 'quasi-therapists' te zien in personeelsleden. Dit kan ook als bij-effect worden betiteld: personeel kan in eerste instantie weerstand hebben tegen de nieuwe werkwijze.

Ex-gedetineerden die succesvol teruggekeerd zijn naar de samenleving functioneren in het laatstgenoemde programma als mentor. Dit werkt kostenbesparend en wordt positief beoordeeld door personeel en gedetineerden. De recidive na vier jaar is 11% lager (68% tegen 79%) dan in vergelijkbare settings waar men geen therapeutische gemeenschap kent. Naast de positieve percepties (opgetekend uit interviews) lijkt het programma dus ook in termen van outcome resultaat te hebben. Echter die conclusie volgt uit een ruwe vergelijking met tussen Amerikaanse recidivecijfers van verslavingsinrichtingen en één specifieke inrichting in Israël. Ook de interviews geven onvoldoende zekerheid om uitspraken over effectiviteit te kunnen doen.

Dan resteert de vraag of een programma, gebaseerd op de therapeutische gemeenschap, toepasbaar is in het Nederlandse gevangeniswezen. Aangezien het programma met name resultaten behaalde bij gedetineerden met een verslavingsproblematiek, ligt het voor de hand naar die doelgroep te kijken. Veel Nederlandse verslaafde gedetineerden zijn te vinden in de Inrichting voor Stelselmatige daders (ISD). Dit lijkt ook een geschikt regime omdat gedetineerden langere tijd verblijven hetgeen bij binnenkomst ook bekend is. Omdat gedetineerden een actieve rol hebben in het programma en elkaar moeten aanspreken op ongewenst gedrag, lijkt het goed aan te sluiten bij het principe van zelfredzaamheid. Of en hoe een therapeutische gemeenschap is in te passen in de huidige methodiek die wordt gehanteerd op ISD-

afdelingen is onbekend. Het is tevens te overwegen om het programma ook toe te passen bij andere lang verblijvende groepen gedetineerden.

4.5 Resumerend

Met betrekking tot de mogelijkheden van (self-) management kan een overzicht worden verkregen van de bevindingen in dit hoofdstuk met de volgende tabel (tabel 4).

Tabel 4 De bevindingen ten aanzien van (self-)management samengevat

Actie of maatregel	Resultaat	Mechanisme	Typering evidentie
Peer education schemes	Gedetineerden doorzien beter hun eigen valkuilen en risico's (hygiëne, verslaving, onveilige seks). Programma's lijken minstens zo effectief als met professionals	Via voorbeeldgedrag kopiëren gedetineerden pro sociaal gedrag. Doordat men zich identificeert met medegedetineerden kan rolmodel sterker werken (direct effect)	Redelijk: wisselende evidentie voor uiteenlopende programma's, maar draaien tegen lage kosten en sluiten aan bij principe van zelfredzaamheid
Programma's met dieren	Verantwoordingszin neemt toe, gevoelens van eenzaamheid en isolement nemen af	Door de onvoorwaardelijke aard van relaties met dieren: mogelijkheid opbouwen van positieve relaties (direct effect)	Zwak: slechts indicatief en op basis van zelfrapportage
Token economy	Meer pro sociaal gedrag en betere onderwijsresultaten	Directe bestraffing of beloning bevordert pro sociaal gedrag (direct effect)	Redelijk: evidentie is vrij stevig maar gedateerd
Therapeutische gemeenschap	Verandering in levensstijl van gedetineerden (verslaving en ander ongewenst gedrag)	De gedetineerden vormen een gemeenschap die elkaar steunen en corrigeren bij de veranderingen (direct effect)	Redelijk: resultaten verschillende studies zijn consistent, onderzoeksdesigns laten geen harde conclusies toe

5 Omgevingsfactoren

Met ondersteunende omstandigheden worden aanpassingen of voorzieningen in de inrichting bedoeld die bijdragen aan zelfredzaam gedrag van gedetineerden. Deze moeten leiden tot een verminderd beroep op personeel, minder agressie of bijvoorbeeld meer pro-sociaal gedrag. In recente jaren worden in de literatuur dergelijke mogelijkheden steeds vaker onderzocht. Het gaat hier dus om een indirecte invloed van aanpassingen en voorzieningen in de inrichtingsomgeving op de zelfredzaamheid van gedetineerden. Ten eerste wordt nagegaan welke invloed kan uitgaan van de architectonische opzet van de inrichting. Vervolgens komt het beveiligingsniveau aan bod. Dan worden verschillende zaken besproken zoals zonlicht, uitzicht, kleurgebruik, geluid, planten en groen in en rond het inrichtingsgebouw.

5.1 Architectonische opzet

Een vaak genoemde omgevingsfactor is de architectonische opzet van het gebouw waarin gedetineerden en voorzieningen zijn gehuisvest. Het is niet ondenkbaar dat een inrichting met zeer hoge muren, kleine cellen en slechte zichtlijnen een andere uitstraling heeft op gedetineerden en personeel dan een moderne, open en uitnodigende inrichtingsomgeving (Wener, 2006). In een Amerikaanse studie vergeleken Morris en Worrall (2010) twee architectonische inrichtingsmodellen op hun verschillen in het voorkomen van wangedrag door gedetineerden. Enerzijds onderscheiden zij het telefoonpaalmodel met relatief slechte zichtlijnen door zeer lange gangen. Anderzijds onderscheiden zij het nieuwere campusmodel met vrijstaande – meestal rechthoekige – gebouwen in een groot open terrein. De afdelingen zijn doorgaans kleiner dan in telefoonpaalinrichtingen en personeel is relatief veel op de leefafdeling. De onderzoekers hadden vooraf de theoretische verwachting dat door de slechte zichtlijnen en afstand tussen personeel en gedetineerden er meer geweld zou zijn in telefoonpaalinrichtingen. De onderzoekers beschikten over data van 2500 mannelijke gedetineerden die minimaal drie jaar vast zaten. Deze gedetineerden verbleven tussen 2004 en 2006 in Texaanse State inrichtingen op 30 verschillende units. Wat gewelddadige incidenten aangaat verschilden de bouwmodellen niet significant van elkaar. Registraties van diefstal, bedreiging en wapenbezit (beschreven als niet-gewelddadige incidenten) kwamen significant vaker voor in het campusmodel. De vraag is natuurlijk of dergelijke incidenten daadwerkelijk vaker voorkomen of dat ze makkelijker worden waargenomen door personeel. De auteurs houden het op een combinatie: het campus design geeft meer kansen voor misdragingen zoals diefstal en bedreiging omdat gedetineerden er veel meer met elkaar in aanraking komen (ze slapen doorgaans bijvoorbeeld op een slaapzaal). In telefoonpaalinrichtingen is er minder vrijheid van beweging en hebben gedetineerden doorgaans hun eigen cel. De gelegenheidstheorie gaat echter niet alleen op voor de gedetineerden; personeel heeft ook andere mogelijkheden om de misdragingen waar te nemen, te bestraffen en te registreren.

In een Nederlandse studie bleek dat in inrichtingen met een paviljoen ontwerp (bestaande uit relatief kleine en zelfvoorzienende afdelingen) relatief weinig geweldsincidenten richting personeel voorkomen (Molleman, 2011). Gezien dit bouwmodel gelijkenissen heeft met het campusmodel uit de Amerikaanse studie, lijken de bevindingen elkaar tegen te spreken. In de Nederlandse studie werd als verklaring genoemd dat paviljoen inrichtingen een 'huiselijke sfeer' kennen die bij zou kunnen

dragen aan minder geweld. Maar de aard van de relaties tussen personeel en gedetineerden zou ook een andere 'registratiegewoonte' tot gevolg kunnen hebben (omdat men nauw samenwerkt en -leeft wordt niet al te snel rapport gemaakt van wan-gedrag, maar eerst naar andere oplossingen gezocht).

Recent zijn aanwijzingen gevonden dat de aard van de relaties tussen personeel en gedetineerden samenhangt met de architectonische opzet van het gebouw (Beijersbergen et al., 2014). In koepels en kruisinrichtingen bleek dat gedetineerden het minst tevreden waren over die contacten. Nog los van de vraag of en hoe dergelijke contacten zich verhouden tot zelfredzaamheid, geven deze bevindingen weinig aanknopingspunten voor de nabije toekomst vanwege het sluiten van inrichtingen (waaronder overigens wel alle koepelinrichtingen).

Andere algemene bevindingen luiden dat op relatief kleine leefafdelingen waar het personeel tussen de gedetineerden op de afdeling werkt zou leiden tot een sfeer van 'dynamische veiligheid' en normalisatie (Wener, 2012). Hoewel dit in Europa al langer gebruik is, is in de Verenigde Staten expliciet aandacht voor deze termen gekomen door het invoeren van 'direct supervision' in enkele grootstedse huizen van bewaring vanaf de jaren zeventig (de zogenoemde Metropolitan Correctional Centraals te New York, Chicago en San Diego). Een radicale verandering in deze opzet is de plaatsing van de personeelsleden op de leefafdeling zodat zij direct contact hebben met gedetineerden (ter bevordering van 'genormaliseerde' detentieomstandigheden). Voorts moet de kleinschalige opzet en de zelfstandige aard (eigen voorzieningen op de leefafdeling) er voor zorgen dat er overzicht is en men elkaar kent ter bevordering van dynamische veiligheid (Wener, 2012: 52). Voor deze studie zijn onderzoeken naar dergelijke bevindingen niet relevant omdat ze tot standaard gebruik behoren en centraal onderdeel zijn van de Nederlandse penitentiaire filosofie (zie bijvoorbeeld Franke, 1995; Molleman & Van Ginneken, 2014).

5.2 Beveiligingsniveau

In een zoektocht naar mogelijkheden om gedetineerden zelfstandiger te laten functioneren en daarbij mogelijk ook geld te besparen is in dit kader een paar andere studies interessant. Deze handelen over de effecten van het beveiligingsniveau van penitentiaire inrichtingen. Zo vonden Bench en Allen (2003) evidentie dat het toewijzen van een categorie gedetineerden (met een bepaalde testuitslag van hun geneigdheid om misdrijven te vertonen) aan afdelingen met een lager beveiligingsniveau niet leidde tot meer geweldsincidenten. De conclusie dat een lager beveiligingsniveau de voorkeur geniet vanwege hetzelfde (veiligheids-)resultaat tegen minder kosten is echter te voorbarig omdat tussen categorieën gedetineerden überhaupt nauwelijks verschillen zijn gevonden en er derhalve vraagtekens kunnen worden gezet bij de discriminerende vermogens van het risico taxatie instrument. In een andere studie werd een risico taxatie instrument gebruikt waarover sterke evidentie was geleverd dat het geweldsincidenten voorspelt. Camp en Gaes (2005) konden hoog-risico en laag-risico gedetineerden (N=561) random toewijzen aan hoog en laag beveiligde inrichtingen. De gedetineerden met een hoog risico waren significant vaker bij geweldsincidenten betrokken dan gedetineerden in een laag risico. Het beveiligingsniveau bleek echter geen verschil te maken (bij een laag beveiligingsniveau hadden de hoog-risico gedetineerden evenveel incidenten als in een situatie met een hoog beveiligingsniveau). In zijn algemeenheid lijkt de conclusie aannemelijk dat een lager beveiligingsniveau niet samengaat met meer geweldsincidenten. Dergelijke bevindingen suggereren dat een lager beveiligingsniveau, met het oog op de veiligheidssituatie, verantwoord kan zijn. Een andere uitleg is dat

gedetineerden niet in afzonderlijke risicogroepen moeten worden ingedeeld. Het kan namelijk ook zo zijn dat niet het beveiligingsniveau, maar de diversiteit van de gedetineerden (qua risicoprofiel) op een afdeling een gunstig effect heeft op de veiligheid. Uit een studie van Lerman (2009) bleek dat gedetineerden (N=1264, random toewijzing aan beveiligingsniveaus) met dezelfde risico-indicatie, maar in een hoger beveiligingsniveau waren geplaatst, meer antisociale normen bleken te hebben bij vrijlating. Onduidelijk bleef echter of deze criminele cognities waren toegenomen tijdens detentie omdat alleen de meting bij vrijlating voor handen was. De verklaring voor de bevindingen blijft onduidelijk. Is de omgeving (beveiligingsniveau: mate van controle, bewegingsvrijheid, isolatie/gemeenschap) of zijn de medegedetineerden (besmettingstheorie of stigmatisering) de verklaring voor de bevindingen? Dit zal toekomstig onderzoek kunnen uitwijzen. De bevindingen zijn hoe dan ook interessant, temeer omdat lagere beveiligingsniveaus (binnen dezelfde risicogroepen) ook blijken samen te hangen met lagere recidivescores (zie bijvoorbeeld: Chen & Chapiro, 2007; Gaes & Camp, 2009).

Bij de bevindingen ten aanzien van beveiligingsniveau geldt de kanttekening dat ze zijn gedaan in Amerikaanse inrichtingen en daarmee niet bekend is in welke mate de bevindingen opgaan voor de Nederlandse situatie. In Nederland bestaan er ook verschillende regimes en beveiligingsniveaus. Selectiefunctionarissen doen een screening om te bepalen waar een gedetineerde het best gehuisvest kan worden. De classificatie geschiedt echter op meer factoren dan veiligheidsrisico alleen (bijvoorbeeld ook zorgbehoefte en regioplaatsing). In relatie tot zelfredzaamheid zouden de resultaten aanleiding kunnen geven om terughoudend te zijn met hogere beveiligingsniveaus. Aan de hand van de bevindingen is echter niet te zeggen of dat in Nederland op dit moment al dan niet gebeurt.

5.3 Licht en uitzicht

Zonlicht op de menselijke huid stimuleert de serotonineproductie. In vele studies is aangetoond dat serotonine kan bijdragen aan het verminderen van depressieve klachten en impulsiviteit en agressief gedrag. Een meta-analyse door Duke, Bègue, Bell & Eisenlohr-Moul (2013) baseerde zich op 175 onafhankelijke samples en meer dan 6500 deelnemende personen. De conclusies van deze studies wezen niet één richting uit, maar gemiddeld leverden ze een kleine inverse relatie op tussen serotonine-aanmaak en agressie, boos en opstandig gedrag ($r=-.12$). Binnen gesloten settings is niet specifiek onderzocht of acties en maatregelen die leiden tot een hogere opname van serotonine leiden tot vergelijkbare positieve resultaten, maar er is aanleiding te denken dat blootstelling aan zonlicht bij kan dragen aan de veiligheid (minder agressief gedrag tegen mede-gedetineerden en personeel) in de inrichting en de gezondheid (minder depressie, suïcide) van gedetineerden. De blootstelling aan zonlicht is mogelijk door de inzet van buitenactiviteiten zoals luchten en sporten op plaatsen waar ook de zon bereik heeft.

Zonlicht, verlichting, uitzicht en de aanwezigheid van ramen worden vaak als belangrijke factoren genoemd van de detentieomstandigheden. Hun afzonderlijke effecten zijn echter lastig te onderscheiden om dat de factoren vaak samengaan. Wener (2012) geeft een overzicht van bevindingen die naar zijn oordeel (ook) van toepassing zijn op penitentiaire inrichtingen. Daglicht kan de functie hebben van het onderhouden van een biologische klok, het bevorderen van vitamine D opname en zelfs het tegengaan van depressie. Ramen in de inrichting kunnen bijdragen aan het doorlaten van zon en frisse lucht en als informatiebron van plaats, tijd, omgeving en weersomstandigheden dienen. Daarbij prikkelt het uitzicht door ramen de zintuigen

en gaat het daarmee verveling tegen. Nadelen die Wener noemt zijn de verminderde veiligheid (ramen kunnen een ontvluchtingsmogelijkheid vormen) en de verstoring van koel- en warmtesystemen.

Voor zover bekend is de invloed op zelfredzaamheid van deze factoren niet empirisch onderzocht in gesloten inrichtingen en zijn bovenstaande 'bevindingen' vooral een product van logisch redeneren. Voor de toepassing in de Nederlandse situatie moet daarom wel een voorbehoud worden gemaakt. Potentieel dragen de licht, lucht en uitzicht bij aan zelfredzaamheid; aanpassingen aan gebouwen kunnen echter kostbaar zijn. Uitbreiding van uren in de buitenlucht kan mogelijk extra beveiligingskosten met zich meebrengen.

5.4 Kleurgebruik

Kleur speelt een belangrijke rol bij de mate van licht die in een ruimte wordt ervaren en heeft daarmee ook sterke emotionele associaties (Veitch, 2004). Kleur is alomtegenwoordig en eenvoudig waar te nemen voor de meeste mensen. Hoewel vaak is gesteld dat het gebruik van (bepaalde) kleur(en) in gebouwen samen zou hangen met misdragingen, is er maar weinig onderzoek en theorievorming ter zake (Wener, 2012). Klassieke studies uit de jaren veertig suggereren dat groen en blauw kalmerend werken en kleuren als geel, oranje en rood tot opwinding leiden. Elliot en collega's (2007) concluderen op basis van een literatuurstudie dat voor een directe relatie tussen kleurgebruik en affectie, gemoedstoestand, cognitie en gedrag geen overtuigende evidentie bestaat. De gevonden effecten in studies spreken elkaar tegen en het effect van kleuren lijkt ook per persoon te kunnen verschillen. In isolatiecellen worden bijvoorbeeld soms groene kleuren toegepast, maar voor effecten daarvan is geen evidentie (Wener, 2012). Langer geleden (jaren '60 en '70) is onderzoek verricht naar het effect van blootstelling aan een specifiek type roze (Barker-Miller of Schauss pink) op gewelddadig gedrag van gedetineerden en psychiatrisch patiënten. Hoewel een kalmerend effect leek aangetoond is dit later weerlegd (Gilliam & Unruh, 1988).

Kortom, er ontbreekt evidentie om uitspraken te kunnen doen over de effecten van kleur en kleurgebruik in penitentiaire inrichtingen. Wener (2012) concludeert dat kleurgebruik wellicht eentonigheid of verveling kan tegengaan, maar het is geen remedium of ultieme interventie om gedrag te beïnvloeden.

5.5 Geluid

Geluid kan zowel een positieve als negatieve factor zijn in detentie. In negatieve zin kan geluid een stresserende factor zijn en wordt dan meestal 'lawaai' genoemd. In inrichtingen kan dit worden veroorzaakt door galmende ruimtes gemaakt van en bekleed met harde materialen (metaal, beton). Voor deze materialen is om veiligheidsredenen gekozen hetgeen ook de oorzaak is van het ontbreken van gordijnen en vloerbedekking. Geluid kan daardoor ver dragen. Het kan gaan om schreeuwen en tikken van gedetineerden, hard signaal van radio of televisie, aanslaan en zemen van koelings- en warmte-installaties en intercom (Wener, 2012). Naar de gevolgen van lawaai in instellingen is wel onderzoek gedaan, maar niet in de specifieke situatie van gesloten inrichtingen. Tot de gevolgen worden gerekend gehoorschade, stress, verlaagde taakprestatie, anti-sociaal gedrag, hartkloppingen, hoge bloeddruk en slaapgebrek (Stansfeld & Matheson, 2003). Slaapgebrek is een bekend probleem in gesloten inrichtingen en kan een sterk effect hebben op de gemoedstoestand en gedrag van ingesloten (Pilcher & Huffcutt, 1996). Ireland en

Culpin (2006) onderzochten de relatie tussen (de kwaliteit en kwantiteit van) slaap en agressie, impulsiviteit en woede onder jong volwassenen in detentie (N=184). De gedetineerden (Verenigd Koninkrijk) werd gevraagd een vragenlijst in te vullen over de genoemde onderwerpen. Uit de studie bleek dat verminderde kwaliteit en kwantiteit van slaap samengaat met agressief gedrag in de inrichting (met name een meer vijandige opstelling jegens medegedetineerden en personeel). Ook vond men aanwijzingen dat de slaapproblemen waren toegenomen tijdens detentie in vergelijking met de periode voor detentie. Het onderzoek geeft slechts aanwijzingen voor een samenhang tussen slaapproblemen en agressief gedrag omdat het leunt op zelfrapportage en er slechts één meetmoment is.

Slaapproblemen lijken aldus samen te hangen met agressief gedrag te zijn en daarmee een negatieve indicator van zelfredzaamheid te vormen. Verder is weinig onderzoek bekend naar lawaai in gesloten inrichtingen. Wel wordt verondersteld dat met relatief goedkope en eenvoudige aanpassingen lawaai kan worden tegengegaan, zoals het gebruik van zachte materialen in het gebouw en geluidsdempers aan plafonds (Wener, 2012). Of dergelijke problematiek een (cruciale) rol speelt bij de zelfredzaamheid van gedetineerden in Nederlandse inrichtingen is onbekend.

In positieve zin kan geluid een ontspannende factor zijn.³ In de literatuur is één studie gevonden die de invloed van ontspannende muziek in een gesloten inrichting als onderwerp heeft. In een experimenteel onderzoek (48 deelnemende gedetineerden) werd bezien of woede en angst afnam bij het draaien van rustgevende muziek op leefafdelingen in een Israëliëse inrichting (Bensimon, Einat & Gilboa, 2013). Het onderzoek werd verricht in twee identieke vleugels van een gevangenis met random toegewezen gedetineerden. De muziek werd geselecteerd op basis van drie criteria. Het tempo (tussen 60 en 80 beats per minuut) en de luidheid (tussen 50 en 60 dB) van de muziek waren twee normen. Een derde criterium was verkregen door in een pre-test gedetineerden (andere dan in het experiment deelnamen) te laten scoren welke muziek zij kalmerend achten (hierdoor werd ook verondersteld dat de muziek aansluit bij de culturele achtergrond van de gedetineerden). Hiermee zijn compilatie cd's van 45 minuten samengesteld. Gedurende achttien dagen werd in de experimentele groep een gehele cd afgedraaid tijdens de drie maaltijden in de gezamenlijke ruimte op de inrichtingsvleugel. Voor, tijdens en na die achttien dagen zijn metingen gedaan met vragenlijsten over woede en angst. Situatie gebonden angst en woede bleek (in vergelijking met de controlegroep) te zijn gedaald in de experimentele groep. Er is daarmee een causaal verband aangetoond tussen rustgevende muziek en zelf gerapporteerde woede en angst onder Israëliëse gedetineerden. De interventie lijkt tegen lage kosten gerealiseerd te kunnen worden (stereoset) en er zijn geen negatieve (bij-) effecten gemeld. Het is echter niet goed in te schatten of de interventie in deze vorm over te nemen is in het Nederlandse gevangeniswezen; gedetineerden eten namelijk doorgaans individueel op de eigen cel.

5.6 Planten, tuinen en groen

Studies naar effecten van planten binnenshuis zijn vooral uitgevoerd in woningen, scholen, kantooromgevingen en zorginstellingen. De bijdrage van planten wordt op twee manieren uitgelegd. Ten eerste kunnen planten het klimaat in huis of in de

³ We betrekken hier geen muziektherapie en andere activiteiten uit omdat die de inzet van (extra) professionals vereisen. Er kunnen natuurlijk muziekactiviteiten plaatshebben zonder (professionele) begeleiding; deze zijn beschreven in paragraaf 3.4.

instelling verbeteren en gezondheidsklachten doen verminderen. Ten tweede blijken planten een stress reducerend effect te hebben en positief de aandacht van mensen te beïnvloeden. Depressieve klachten kunnen afnemen en de productiviteit van mensen kan toenemen (Bringslimark, Hartig, & Patil, 2009). In de genoemde settings zijn positieve effecten gevonden van planten op (gedrag en beleving van) mensen. In een gesloten setting zijn er echter weinig studies bekend. Wel is er een recent Nederlands onderzoek dat handelt over planten in een gesloten setting, namelijk de TBS-kliniek.

In een studie van Van den Berg & Van Duijn (2014) in een Nederlandse TBS-kliniek met acht afdelingen, werden op vier afdelingen 'optimaal luchtzuiverende planten' in de woonkamer geplaatst en bij vier afdelingen niet. De luchtkwaliteit werd met klimaatkasten gemeten. Ook werden voor en drie maanden na plaatsing vragenlijsten afgenomen bij personeel en bewoners (N=48 totaal). De vragenlijsten en tussentijdse interviews hadden als onderwerp de beleving van de huiskamers, de sfeer en agressie op de afdelingen, en de gezondheid en het welzijn. De personeelsvragenlijst ging daarbij ook over werkstress en gezondheid; aanvullend zijn ook de geregistreerde verzuimcijfers van het personeel gebruikt. De onderzoekers veronderstelden dat de kwaliteit van het binnenmilieu vaak slecht is door een sobere inrichting in combinatie met beperkte ventilatiemogelijkheden. Het plaatsen van planten zou de hoge niveaus van stress en problemen rondom agressie en geweld tegengaan.

Een toename van het gevoel van veiligheid (minder ervaren agressief gedrag van medebewoners) werd gevonden hoewel slechts zestien respondenten deelnamen aan de nameting. Interviews bevestigden ook dat de huiskamers met planten meer gevoelens van ontspanning opriepen en ook als gezelliger en huiselijker werden ervaren. De luchtkwaliteit op de leefafdelingen werd als 'goed' beoordeeld, maar verbeterde niet bij plaatsing van planten (wel een effect op luchtvochtigheid, maar niet op temperatuur en CO₂-niveau). Er zijn geen effecten aangetroffen op gezondheid en welzijn (waaronder werkstress) van personeel en bewoners. Anders dan van tevoren werd gedacht, vormden de planten (en plantenbakken) geen risico voor de veiligheid, er waren bijvoorbeeld geen incidenten waarbij de planten als wapen of verstopplaats voor verboden middelen werden gebruikt (Van den Berg & Van Duijn, 2014). Belemmeringen voor het gebruik van planten is de daglichttoetreding die in gesloten inrichtingen veelal beperkt is. Een andere belemmering die de onderzoekers noemen is de verzorging van de planten omdat TBS-ers vanwege hun psychische kwetsbaarheid moeilijk verantwoordelijk kunnen worden gesteld voor de verzorging.

Dit onderzoek in een TBS-kliniek is niet zomaar toepasbaar in het gevangeniswezen. Buiten dat de resultaten de verwachte effecten maar voor beperkt deel ondersteunen, is de veiligheidssituatie van een TBS-kliniek verschillend van een penitentiaire inrichting. Een behandelsetting kent doorgaans meer voorzieningen en de inrichting van een leefafdeling is minder op veiligheidsrisico's afgestemd. Hierdoor kan het zijn dat bewoners geen *nieuwe* mogelijkheden zien in planten om ze als wapen of verstopplaats te gebruiken. Dit zou in een penitentiaire inrichting wel het geval kunnen zijn. Anderzijds zou in het teken van verantwoordelijkheid en zelfredzaamheid de genoemde belemmering juist een kans kunnen zijn in de setting van een gevangenis. Omdat gezocht wordt naar mogelijkheden gedetineerden zelfredzaam te maken, kan de verzorging van planten een goedkope en goede oefenmogelijkheid vormen. Een analyse van veiligheidsrisico's, alsook de kosten die gemoeid gaan met de aanschaf en verzorging van planten, ontbreekt echter nog.

Naast planten binnenshuis wordt de aanwezigheid van planten, perken en tuinen buiten op het inrichtingsterrein ook gesuggereerd als positieve omstandigheid. Op zichzelf zou een tuin geen gezondheidsproblemen of stress kunnen oplossen, maar

wel de omstandigheden kunnen verzachten van ingesloten. Plaatsen met groen zouden gedetineerden de mogelijkheid kunnen geven te reflecteren op hun gedrag, verdriet te verwerken en even te ontsnappen aan een harde sociale omgeving (Lindemuth, 2007). Mogelijk heeft dit een gunstig effect op gedrag, stress, spanning en vervreemding. In de bespreking van literatuur over het gunstige effect van tuinen in penitentiaire inrichtingen meldt Lindemuth (2007) dat er evidentie is gevonden voor de negatieve relatie tussen het zicht hebben op 'natuurlijke elementen' vanuit een cel en het aantal ziektemeldingen door gedetineerden. Uit een andere studie bleek dat de wanneer de inrichting meer 'complexiteit van het uitzicht' had (i.e. een minder saai uitzicht), personeel en gedetineerden voelden zich rustiger. Deze bevindingen (genoemd in de literatuurstudie van Lindemuth) zijn echter ouder dan twintig jaar.

Van meer recentere datum is onderzoek in steden naar de zelfdiscipline van kinderen met al dan niet uitzicht op groen vanuit hun ouderlijk huis. Zelfdiscipline wordt gezien als een belangrijke voorspeller van zelfredzaam gedrag, succes in het onderwijs en het al dan niet ontwikkelen van delinquent gedrag. Voor meisjes verklaart dat uitzicht 20% van de behaalde score op zelfdiscipline; voor jongens is geen verband gevonden (Taylor, Kuo & Sullivan, 2002). In een andere studie werd een significant negatieve relatie aangetroffen tussen de hoeveelheid vegetatie in een stedelijk gebied en de incidentie van criminele delicten (Snelgrove, Michael, Waliczek & Zajicek, 2004). Dergelijke bevindingen geven geen garanties voor effecten van groen in een gesloten inrichting, maar maken nader onderzoek wel interessant.

Tot slot zijn er enkele publicaties over tuinprojecten waarbij gedetineerden werken in de tuin. Tuinieren in de inrichting wordt verschillende positieve effecten toegedicht waaronder vermindering van onreglementaire activiteiten, minder criminele contacten, minder drugsgebruik en minder geneigdheid om zorg te mijden. Ook psychologische effecten worden genoemd waaronder toegenomen zelfvertrouwen, minder woede en afgenomen depressieve klachten (Jiler, 2009). De methodologische verantwoording ontbreekt in deze rapportages, maar Lindemuth (2014) concludeert dat de bevindingen slechts effecten 'suggereren' en het slechts gaat om aanwijzingen en geen zekerheden.

5.7 Resumerend

Met betrekking tot de mogelijkheden van omgevingsfactoren kan een overzicht worden verkregen van de bevindingen in dit hoofdstuk met de volgende tabel (tabel 5).

Tabel 5 De bevindingen ten aanzien van omgevingsfactoren samengevat

Actie of maatregel	Resultaat	Mechanisme	Typering evidentie
Architectonische opzet	Kleine en zelfvoorzienende afdelingen hangen samen met minder geweldsincidenten	Door een 'huiselijke sfeer' en daarmee gepaard gaande verstandhouding en relaties met personeel zouden gedetineerden meer geneigd zijn tot pro sociaal gedrag (indirect effect)	Zwak: onderzoeksbevindingen zijn tegenstrijdig
Beveiligingsniveau	Door gedetineerden in een lager beveiligingsniveau te plaatsen worden minder kosten gemaakt zonder toename incidenten	Doordat gedetineerden niet in onnodig omvangrijke beperkingen worden geplaatst wordt detentieschade en onnodige kosten voorkomen (indirect)	Sterk: de evidentie is experimenteel en gereproduceerd in verschillende Amerikaanse studies (onbekend wat bevindingen voor Nederland

Actie of maatregel	Resultaat	Mechanisme	Typering evidentie
Licht en uitzicht	Door toegang tot zonlicht, licht en uitzicht komen depressieve klachten, impulsiviteit en agressief gedrag minder voor.	Stimuleren van serotonineproductie, prikkeling zintuigen (indirect effect)	betekenen) Zwak: De bevindingen zijn niet specifiek voor penitentiaire settings
Kleurgebruik	Bepaalde kleuren roepen agressie op, andere werken kalmerend	Omdat kleur de mate van licht in ruimte bepaalt zou dit 'emotionele associaties' oproepen (indirect effect)	Zwak: Evidentie is weerlegd. Gesuggereerd wordt dat kleur eentonigheid en verveling kan tegengaan
Geluid	Lawaai veroorzaakt slaapproblemen en daarmee agressie. Het draaien van rustgevende muziek kan angst en woede tegengaan	Door galmende ruimtes en harde materialen kunnen inrichtingen lawaaierig zijn. (indirect effect)	Sterk: Verschillende studies met een experimenteel design wijzen in dezelfde richting
Planten, tuinen en groen	Planten in huis vermindert gezondheidsklachten. Tuinieren zou gedetineerden gelegenheid kunnen geven te reflecteren op hun gedrag en positieve ervaringen op te doen	Door verbeterd leefklimaat verminderen gezondheidsklachten en stress waardoor agressie en geweld wordt tegengegaan. Tuinieren zou verdriet helpen verwerken en gedetineerden kunnen even ontsnappen aan een harde sociale omgeving (indirect effect)	Zwak: Bevindingen zijn tegenstrijdig en voornamelijk gebaseerd op zelfrapportage

6 Technologische ontwikkelingen

6.1 Vaak gehoorde mogelijkheden

Bekende voorbeelden van de laatste jaren op het gebied van technologische ontwikkelingen zijn self-service concepten met touch-screen televisies of tablets waarop gedetineerden zelf hun voorzieningen en dagindeling kunnen bepalen. In Nederland is hiermee ervaring opgedaan in het detentieconcept Lelystad. De verantwoordelijkheid van gedetineerden werd hier positief geëvalueerd, maar de gehoopte doelmatigheid door de inzet van ICT werd niet aangetroffen. Dat zou wellicht wel gebeuren wanneer de vernieuwingen op grotere schaal werden ingezet (Jongebreur, Abraham en Nauta, 2009). Een potentieel sterk mechanisme dat achter deze mogelijkheden schuilt is de mate van autonomie van de gedetineerden (hij/zij beslist zelf over eigen zaken en levensverrichtingen) en de *directe opvolging* van straf of beloning na vertoond gedrag. Het gebruik van een smartphone maakt het bijvoorbeeld mogelijk te registreren wat de tijd, plaats en inspanning of prestatie van een gedetineerde is, waarop direct *incentives* kunnen worden verleend.

Andere technologieën die in binnen- en buitenland veelvuldig worden ingezet zijn videoconferencing, intelligente camera's, biometrie (herkenning gedetineerden) en internet en email voor justitiabelen. Van recenter datum zijn ideeën rond *gamification* zoals serious gaming waarin gedetineerden in computerspelvorm resocialiserende training krijgen aangeboden. Hoewel onderzoek in een gesloten setting nog ontbreekt, is gezien de snelle ontwikkeling van *virtual humans* of *humanoids* te verwachten dat er op termijn interessante mogelijkheden voor het Nederlandse gevangeniswezen ontstaan. In de ouderenzorg wordt geëxperimenteerd met de inzet van robots om de zelfstandigheid, gezondheid en veiligheid van ouderen te verbeteren. Voorbeelden zijn een valdetector en een automatische pillendoos die bij kunnen dragen aan de vermindering van personele inzet. Ook worden robots getest voor virtueel bezoek om de situatie van de ouderen op afstand te bekijken. Een ander voorbeeld van een recente ontwikkeling is een bewakingsrobot die wijzigingen in de omgeving nauwkeurig kan detecteren. De robot brengt materieel en personen in een bepaalde omgeving in beeld en maakt vervolgens controlerondes en rapporteert eventuele wijzigingen.

In de recent ingerichte Re-integratie Centra (de RIC's) in de Nederlandse penitentiaire inrichtingen wordt gericht internet ingezet zodat gedetineerden zelf – en op eigen initiatief – zaken kunnen regelen om een succesvolle terugkeer in de maatschappij te bevorderen. Hoewel het merendeel van het internet is afgeschermd kan men pagina's bezoeken van woningbouwcorporaties, schuldhulpverlening en bijvoorbeeld zorginstellingen.

Ondanks de snelle opkomst en ogenschijnlijk eindeloze mogelijkheden van digitalisering en technologie zijn wetenschappelijke publicaties ter zake nog schaars. Veel van de technologische ontwikkelingen nemen werk en inspanningen over van personeel. Dat kan kostenbesparing opleveren wat gunstig kan zijn als op kwaliteit niet wordt ingeboet. In dit hoofdstuk worden de schaarse studies besproken die dat onder de loep namen.

6.2 Digitalisering van voorzieningen

Mogelijkheden om de dienstverlening en voorzieningen in de inrichting efficiënter te maken worden steeds vaker gezocht in digitalisering. Hulpverleners kunnen bijvoor-

beeld 'op afstand' hun werkzaamheden verrichten en daarmee beter bereikbaar zijn en ook tijd uitsparen. Gedigitaliseerde voorzieningen kunnen ook negatieve gevolgen hebben. Contacten kunnen als onpersoonlijk, afstandelijk en minder waardevol worden ervaren waardoor de kwaliteit van de voorzieningen ook afneemt.

In een studie naar de psychologische en psychiatrische dienstverlening in het Texaanse gevangeniswezen is onderzoek verricht naar het verschil tussen face-to-face contacten met de hulpverleners of via videoconferencing middels een beveiligde satellietverbinding (Morgan, Patrick & Magaletta, 2008). De onderzoekers stellen dat de zogenoemde *telemental health* vele voordelen biedt, te weten minder kosten, betere toegankelijkheid van de dienstverlening, meer veiligheid voor hulpverleners, minder vervoersbewegingen van gedetineerden binnen de inrichting en mogelijkheden voor een breder aanbod van psychologische dienstverlening. Deze voordelen zijn niet onderzocht, maar zijn aannames van de interventie. Doel van de studie is te onderzoeken of de modaliteiten (face-to-face en telemental behandeling) verschillen in enkele kernelementen van ervaren behandeling. De elementen die worden onderscheiden zijn ervaren werkrelatie (tussen behandelaar en gedetineerde), gemoedstoestand na de sessie en algemene tevredenheid over de behandeling. Om deze concepten te meten zijn bestaande gevalideerde vragenlijsten gebruikt die door de gedetineerden na de sessie ingevuld werden.

In totaal namen 186 mannelijke gedetineerden uit dezelfde gevangenis deel aan de studie. De gedetineerden ontvingen psychologische dan wel psychiatrische hulpverlening. Beide groepen gedetineerden zijn weer onderverdeeld in een face-to-face conditie, de wijze waarop voorheen ook de hulpverlening werd aangeboden, en een telehealth conditie. Het gaat om een quasi-experimentele studie omdat de deelnemers niet random zijn toegewezen aan de onderzoekscondities. Daarbij is er slechts heel kort gerapporteerd over de demografische equivalentie tussen de deelnemers in de groepen. Wel werd in de toetsing gecorrigeerd voor factoren (bijvoorbeeld leeftijd) wanneer men ongelijkheid constateerde. Bij geen van de metingen werden significante verschillen gevonden tussen de face-to-face en de telehealth conditie; niet bij de psychologische en niet bij de psychiatrische hulpverlening. Hoewel er enkele beperkingen te noemen zijn, is de evidentie overtuigend dat de digitale dienstverlening niet samenhangt met negatievere (en positievere) oordelen en percepties van gedetineerden. Onbekend is echter hoe de *behandelaar* de modaliteit van behandeling evalueert alsook wat het *behandelresultaat* van de dienstverlening is. Het lijkt daarom voorbarig om een finaal oordeel te geven over de effecten van deze maatregel. Ook de toepasbaarheid van de resultaten in het Nederlandse gevangeniswezen is ongewis. In Amerikaanse gevangeniswezen zijn gedetineerden gewend aan een zekere afstand van personeel, in Nederland wordt de nabijheid van personeel juist gezien als een werkzame factor om doelen als humaniteit en resocialisatie te bereiken (Franke, 1990). In dat licht past de hier besproken digitale modaliteit niet direct bij de Nederlandse situatie, maar een proef in eigen land kan anders uitwijzen. Anderzijds zou een doorlopend (of in ieder geval frequent) bereikbare digitale psychologische dienst een mogelijkheid zijn voor gedetineerden om zelfredzaam te functioneren. Als zij zelf leren aan te geven wanneer zij dergelijke hulp nodig hebben en deze dan ook opzoeken, maakt dat hen verantwoordelijker en zelfstandiger.

In een andere Amerikaanse studie (Menderson, 2011) is onderzocht hoe tevreden gedetineerden zijn met bezoekmogelijkheden van familie via de webcam in plaats van face-to-face bezoek in de inrichting. In een Indiana State gevangenis werden 75 vrouwelijke gedetineerden benaderd met een vragenlijst over hun tevredenheid met bezoek via webcam. Uit hun antwoorden bleek dat men even tevreden was met de webcam modaliteit als met face-to-face bezoek. Zij genoten echter wel van fysiek contact tijdens bezoek en hekelden de herhaaldelijke technische storingen

van de webcam. De studie is gebaseerd op zelf gerapporteerde data op één meetmoment waardoor slechts een indicatie van een verband is verkregen. Hoewel de empirische evidentie nog te mager is voor aanbeveling tot bredere toepassing, lijkt het voor Nederland een interessante mogelijkheid met deze vorm van bezoek te experimenteren. Mogelijk dat gedetineerden die doorgaans niet veel bezoek krijgen (omdat het voor bezoekers te kostbaar is naar de inrichting af te reizen) hiermee betere re-integratiemogelijkheden krijgen. Ook lijkt het een goedkope mogelijkheid de sociale contacten met de buitenwereld te intensiveren.

6.3 Inzet van ICT bij de arbeid

Allerlei technologische ontwikkelingen zijn denkbaar in onderdelen van het dagprogramma van een penitentiaire inrichting (zie ook 6.1). Er is echter nauwelijks literatuur voor handen die dergelijke mogelijkheden onderzoekt. Eén studie is aangetroffen die de effecten van computerwerkzaamheden tijdens de arbeid onderzoekt. Door computers in te zetten bij de arbeid kunnen gedetineerden zelfstandig werk verrichten dat tevens bijdraagt aan vaardigheden, zelfvertrouwen (en 'zelfeffectiviteit') en zinvolle dagbesteding. Dergelijke programma's worden toegepast in de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, maar ook bijvoorbeeld in India. In een studie in een Amerikaanse inrichting verrichten gedetineerden verschillende ICT-werkzaamheden, zoals werken in een call centre, data-invoer en documentopmaak (Lacity, Rottman & Carmel, 2014). Uit de administratie van het federale gevangeniswezen blijkt dat in 2012 met ICT services door gedetineerden 27 miljoen dollar omzet is gedraaid met een winst van 2 miljoen. Hoewel dit een relatief aandeel is van de totale omzet van de federale gevangenisindustrie, is de werksoort sterk in opkomst. Om te onderzoeken hoe ICT-werk bijdraagt aan het leven van een gedetineerden, familiebanden en toekomstperspectief is een casestudy verricht in federale gevangenis in Elkton, Ohio waar gedetineerden patentformulieren opmaken en data invoeren voor externe bedrijven. De casestudy maakt gebruik van interviews met gedetineerden en personeel (N=14), observatie en documentenanalyse. Aan de hand van die bronnen concluderen de onderzoekers dat de werksoort verschillende positieve opbrengsten kent, te weten hoge financiële opbrengsten, ontwikkeling van ondernemerschap en zelfvertrouwen bij gedetineerden, ontwikkeling van gewoonte om te werken, productieve tijdsbesteding, vergroten van zelfeffectiviteit en verhogen sociale status (Lacity, Rottman & Carmel, 2014).

De evidentie van de Amerikaanse studie kwalificeren we als indicatief. Het design van de studie sluit andere oorzaken voor de resultaten niet uit en ook zijn de resultaten niet objectief vastgesteld. Het gebruik van meerdere bronnen is wel een sterk punt van de studie hoewel vrij weinig personen zijn geïnterviewd. Ook is niet overtuigend aangetoond dat de resultaten specifiek opgaan voor ICT-werkvormen. Wel lijkt beveiliging en logistiek rond het arbeidsproces relatief goed te controleren, zijn de kosten niet noodzakelijkerwijs hoog en lijkt de intensieve inzet van personeel niet vereist. Omdat computerwerk in de vrije maatschappij veel voorkomt, zouden dergelijke werkvormen ook relevant kunnen zijn voor de toekomst van gedetineerden. In Nederland zijn al ervaringen opgedaan met call centre werk in vrouweninrichtingen. Of de veronderstelde (want de bevindingen zijn slechts indicatief) effecten uit de Amerikaanse studie ook in Nederland op zullen treden, is lastig inschatten. Omdat geen negatieve bijeffecten bekend zijn, is het onderzoeken van bredere inzet van computerwerk de moeite waard.

6.4 Resumerend

Met betrekking tot de mogelijkheden van technologische ontwikkelingen kan een overzicht worden verkregen van de bevindingen in dit hoofdstuk met de volgende tabel (tabel 6).

Tabel 6 De bevindingen ten aanzien van technologische ontwikkelingen samengevat

Actie of maatregel	Resultaat	Mechanisme	Typering evidentie
Digitalisering van voorzieningen	Voorzieningen worden goedkoper, beschikbaarheid neemt toe, gedeteneerde kan zelfstandig aanspraak doen op voorzieningen	Door middel van videoconferencing kan vergelijkbaar niveau dienstverlening worden geleverd. (direct effect)	Redelijk: onderzoeksdesigns zijn sterk, maar evidentie is gebaseerd op zelfrapportage
Inzet ICT bij de arbeid	Bijdrage aan (zelfredzame) vaardigheden, zelfvertrouwen plus zinvolle en productieve dagbesteding	Het opdoen van relevante vaardigheden dragen bij zelfvertrouwen en toekomstperspectief	Zwak: de studies leveren slechts indicatieve onderzoeksbevindingen

7 Conclusie

Zeer uiteenlopende ideeën die samenhangen met zelfredzaamheid zijn de revue gepasseerd in deze rapportage. Sommige acties en maatregelen hebben een stevig fundament met een theoretische omschrijving en zijn verder onderbouwd met empirische evidentie van de werkzaamheid. De acties en maatregelen kunnen een *direct* effect hebben op zelfredzaamheid van gedetineerden door bijvoorbeeld bepaalde vaardigheden te stimuleren. Andere ideeën beogen omstandigheden te scheppen waarin gedetineerden zelfredzamer functioneren en kunnen daardoor in *indirecte* zin van waarde zijn. Het resultaat van de acties en maatregelen is op verschillende manieren gedefinieerd. Soms gaat het om gedrag, soms om bewustzijn of zijn de uitkomsten gemeten in termen van psychische gevolgen voor gedetineerden. Hoe al deze uitkomsten zich precies verhouden tot het construct zelfredzaamheid is niet onderzocht, maar aangenomen wordt dat het alle indicatoren zijn van zelfredzaamheid. Slechts in een beperkt aantal van de besproken studies is ook gekeken naar de gevolgen voor kosten en andere randvoorwaarden zoals de orde en veiligheid in de inrichting. In de inleiding is beschreven dat speciale interesse uitgaat naar studies die onderzoeken waar de grens (of de balans) ligt van wat aan gedetineerden overgelaten kan worden zonder de controle over de inrichting kwijt te raken. Dergelijke studies zijn in de literatuur niet aangetroffen. Veel van de interventies en ideeën ter bevordering van zelfredzaamheid die in beleidskringen en in de media de ronde doen blijken weinig tot geen wetenschappelijk fundament of evidentie te hebben. Expliciet is navraag gedaan naar empirische evidentie achter succesverhalen rond ICT-mogelijkheden en technologische ontwikkelingen, geprivatiseerde inrichtingen en zelfvoorzienende detentieconcepten (zoals het bekende Noorse gevangenisland Bastøy en de Belgische gevangenisboerderij Ruiselede). Dit heeft echter geen wetenschappelijke evidentie opgeleverd waardoor deze ideeën geen onderdeel vormen van deze studie.

Wat deze studie wel heeft opgeleverd is een overzicht van oudere en nieuwere acties en maatregelen waarvoor in enige mate evidentie bestaat dat ze zelfredzaamheid kunnen bevorderen en niet noodzakelijkerwijs extra kosten vergen. Hoewel het meestal niet is vastgesteld hoe de acties en maatregelen in de Nederlandse situatie kunnen uitpakken, is gepoogd een inschatting te maken van de meest kansrijke acties en maatregelen die aansluiten bij de huidige inrichting van het gevangeniswezen en recente beleidsontwikkelingen. Van de acties en maatregelen die betrekking hebben op het dagprogramma kan vooral gedacht worden aan uitbreiding van mogelijkheden waarbij gedetineerden zonder (al te veel) toezicht van personeel aan activiteiten kunnen deelnemen. Voorzieningen die reeds aanwezig zijn in Nederlandse inrichtingen zouden intensiever gebruikt kunnen worden zoals sport-, kook-, onderwijs- en zingevingsactiviteiten. De opbrengst kan zijn gelegen in positieve dagbesteding, afvloeiing van spanning en het tegengaan van verveling. Ook bestaan aanwijzingen dat dergelijke activiteiten bevorderlijk zijn voor de gezondheid van gedetineerden, het zelfvertrouwen en pro-sociaal gedrag. De inzet van vrijwilligers, medegedetineerden en ex-gedetineerden kan er voor zorgen dat intensivering van deze activiteiten geen extra kosten met zich meebrengt. De rol van het personeel wijzigt dan wel; vooral het screenen, beoordelen en samenbrengen van gedetineerden en hulpverlenende of begeleidende personen (vrijwilligers en medegedetineerden) is dan van groot belang voor een veilige en ordelijke gang van zaken. Dit sluit aan bij positieve bevindingen van hulp door medegedetineerden (de zogenoemde *peer programs*). De beschikbaarheid en toegankelijkheid van dergelijke begeleiding

is een sterk punt, alsook de lage kosten. Ook hier is draagvlak van personeel vereist omdat hun rol verandert.

De wetenschappelijk evidentie van ideeën over het management van gedetineerden is gedateerd. Daarbij is in Nederland recentelijk een nieuw systeem ingevoerd (Promoveren en degraderen, onder de paraplu van het programma Detentie, Beveiliging en Toezicht op maat) dat veel van de principes en beproefde mechanismes uit het verleden (zoals *contingency management*) in zich heeft. Een kanttekening die kan worden gemaakt is dat systemen in het verleden vooral effectief bleken doordat beloning of bestraffing *direct* volgde op vertoond gedrag van gedetineerden. Dergelijke directe incentives zijn nog niet gedefinieerd in het nieuwe Nederlandse systeem, maar zouden in de toekomst mogelijk kunnen bijdragen aan zelfredzaamheid.

Andere acties en maatregelen die kansrijk zijn kunnen worden gezocht in omgevingsfactoren in de inrichting. Hoewel de evidentie voornamelijk indicatief is, zijn eenvoudige en weinig kostbare mogelijkheden te benoemen die kunnen bijdragen aan detentieomstandigheden die de zelfredzaamheid van gedetineerden ondersteunen. Zo hebben experimenten uitgewezen dat het beveiligingsniveau waarin gedetineerden zijn geplaatst onnodig hoog is. Door een betere analyse en selectie van gedetineerden zou vaker gekozen kunnen worden voor een lager beveiligingsniveau. Een lager beveiligingsniveau geeft meer ruimte voor zelfredzaamheid van gedetineerden en kan aanmerkelijk goedkoper zijn.

Het bevorderen van licht, frisse lucht, uitzicht, buitenactiviteit (zoals tuinieren) kan bijdragen aan de gezondheid – en daarmee zelfredzaamheid van gedetineerden – hoewel de empirisch evidentie daarvoor nog mager is. Sterkere evidentie is er voor de samenhang tussen zelfredzaamheid en rustgevende muziek en het tegengaan van lawaai in de inrichting. Deze zaken lijken tegen lage kosten realiseerbaar, bijvoorbeeld door het gebruik van geluidsdempende materialen.

Noemenswaardig is ook de gevonden effectiviteit van het toedienen van vetzuren, mineralen en vitamines aan gedetineerden. Supplementen kunnen tegen lage kosten worden verkregen en de gedragsmatige opbrengsten (minder geweldsincidenten) zijn onderbouwd met vrij stevig empirische evidentie. De voordelen kunnen worden verkregen door het aanbieden van gezonde voeding (bijvoorbeeld vette vis), voedingssupplementen of toevoegingen aan de bestaande maaltijden. Mede omdat er geen nadelige effecten bekend zijn, lijkt een dergelijke maaltijd kansrijk om zelfredzaamheid te ondersteunen.

Tot slot is gebleken dat er met betrekking tot technologische ontwikkelingen weinig aanknopingspunten in de literatuur zijn voor het bevorderen van zelfredzaamheid. Videoconferencing kent een vergelijkbare tevredenheid bij gedetineerden als face-to-face bezoek door familie of psychologische hulpverleners. Maar evidentie over effecten op gedrag en daadwerkelijke zelfredzaamheid ontbreekt. Een mogelijke kansrijke activiteit is computergelateerde arbeid omdat eerste onderzoeken suggereren dat ze positieve effecten hebben voor gedetineerden, ook rendabel bleken. Daarbij kunnen deze activiteiten zonder veel kosten voor logistiek en beveiliging worden aangeboden. Vanwege de potentiële voordelen van technologische ontwikkelingen kan er praktische ervaring worden opgedaan die zelfredzaamheid kan ondersteunen. Wetenschappelijk onderzoek naar technologie in detentie blijft vooralsnog achter bij de ontwikkeling.

Met deze research synthese is geen compleet overzicht gegeven van acties en maatregelen die zelfredzaamheid stimuleren die op de wereld te vinden zijn. De inventarisatie heeft zich beperkt tot die acties en maatregelen waarover wetenschappelijk is gepubliceerd in de periode 2000 tot 2014. In de 'grijze' literatuur, productomschrijvingen van (commerciële) aanbieders van interventies en internetsites van belangenverenigingen kunnen ook veel acties en maatregelen worden aangetroffen die in

de praktijk van penitentiaire inrichtingen tot uitvoering (kunnen) worden gebracht. Door deze publicaties uit te sluiten in deze synthese zijn mogelijk interessante ideeën niet belicht. Door alleen recent wetenschappelijk werk te betrekken in de synthese was het wel mogelijk onafhankelijke uitspraken te doen over de werking en effectiviteit van acties en maatregelen op het gebied van zelfredzaamheid. Om kennis en ervaringen te verkrijgen waarover wetenschappelijk niet is gepubliceerd kan worden overwogen (internationale) congressen en conferenties te bezoeken of te organiseren (bijvoorbeeld met zelfredzaamheid als thema).

Summary

Self-sufficiency of inmates Opportunities within the prison walls

In the field of incarceration policy, the phenomenon of self-sufficiency is relatively novel. Before, the prison management and prison staff were the key actors responsible for safety, humanity and rehabilitation within the prison walls. These professionals were responsible for the accessibility and quality of a wide range of services and amenities. Recently, in the Dutch prison system, this responsibility has been transferred to the individual inmates. Services and amenities (for example services concerning rehabilitation) are therefore no longer a self-evident inmate right. Instead, inmates must earn amenities and services by showing prosocial behavior. As a consequence, the helping and supporting role of prison staff has not been dispensed with entirely, but the active actor responsible for good and stimulating prison conditions is now the inmate him or herself. A change in regime enacted in Dutch legislation stipulates that inmates are promoted to a more extensive program when they behave well. Good behavior entails obeying the house rules and a responsible attitude regarding hygiene in their cells, personal care and re-integration. Inmates can also be demoted to a less extensive program when they show undesirable behavior, which is also defined by legislation. The key principle is that the inmate takes responsibility for his or her behavior, daily needs and future perspectives.

Self-sufficiency refers in our context to the ability to perform the basic activities of life independently: to generate an income, keep physically and mentally healthy, and maintaining a social network. In a correctional setting the definition can even be understood more broadly; inmates can take an active role in helping to keep the institution running. A self-sufficient inmate fulfills his or her needs independently as much as possible and demands as little as possible of the staff. Possibilities for inmate self-sufficiency may be found in the following areas: elements of the daily program, the management of the institution, supportive environmental circumstances and technological developments. This report offers an overview of studies on measures that promote the self-sufficiency of inmates in prisons.

Research synthesis

A systematic research synthesis design is used to provide a global overview of scholarly studies of measures that promote self-sufficiency in inmates and may save costs at the same time. The central question for this report is: What are experiences in western countries with practices regarding self-sufficiency of people in closed settings? An extensive set of terms was used to search scholarly data bases, including: 'self-sufficiency', 'self-management', 'autonomy', 'strength-based treatment', 'inmate-run', 'peer support', 'decreasing/lowering security level', 'IT', 'reducing inmate stress', 'increasing self-confidence' and 'inmate independency'. Relevant publications must have appeared after the year 2000 and should concern closed settings in western countries. The evidence of the selected studies is categorized as causal, associated and indicative evidence. The provided evidence is also scrutinized in terms of the used data sources, theories and research design.

Measures may make a direct or indirect contribution to inmate self-sufficiency. Some measures in the studies are aimed directly at stimulating self-sufficient behavior and are therefore referred to as direct measures. Other measures seek to create circumstances in which self-sufficient behavior is more easily shown, and these are named indirect measures.

As scientific studies rarely focus on self-sufficiency specifically, we searched for indicators of self-sufficiency that may function as an approximation for the phenomenon. First, there are measures that have an effect on (or have a relation with) prosocial and healthy behavior of inmates and the occurrence of violent incidents. Second, there may be connections between self-sufficiency and inmates' knowledge of risks and their social skills. Third, psychological indicators may relate to self-sufficiency, for example self-confidence, independence, anger, anxiety, stress and depression. All these elements are seen as indicators of inmate self-sufficiency. The studies that are included in this synthesis can be classified according to table S1.

Table S1 Classification of measures, mechanisms and outcomes of the studies presented in this research synthesis

Measures concerning self-sufficiency			
Daily program	(Self-)Management	Environment	Technological developments
Religion, arts, shop, cooking, labor, sport, library, education	Peer programs, animal programs, token economy, therapeutic community	Light, color, music, sound and so on	IT and related possibilities
Mechanisms			
Direct		Indirect	
Stimulating self-sufficient behavior: strength based & coping theories		Circumstances in which self-sufficient behavior flourishes: theories on social control, crime prevention and broken windows theories	
Outcomes (indicators self-sufficiency)			
	Positively formulated	Negatively formulated	
Behavior	Healthy and hygienic behavior, pro-social and responsible behavior	Anti-social and violent behavior, directed at staff, fellow inmates or self	
Experiences/awareness	Knowledge on risks, social skill	-	
Psychological consequences	Self esteem, independence, self respect	Anxiety, rage, depression, stress	

Opportunities within the daily program

The first category of measures distinguished in this report concerns elements of the regular daily program. Empirical evidence is found for positive effects of sporting during incarceration. Through a coping mechanism, inmates' tension, stress and aggression may be reduced and prevented. Additional indicative evidence is found that sporting inmates learn to collaborate and are more willing to obey rules. Next, the (potential) role of nutrition is described. There is virtually no evidence for the effects of cooking activities, but the evidence of the effects of healthy nutrition (e.g. fish oil and fatty acids) on behavior is convincing. Additionally, nutrients are not expensive and have barely any negative side effects. Another element of the daily program concerns spiritual activities. The sharing of moral values and developing social bonds is seen as a strong effect of these activities. There is some evidence that inmates who engage in these activities show less misconduct. Moreover, the costs of these activities are low because they usually rely on volunteers. Another

type of activity concerns music, but this is rarely studied in a prison setting (especially not in relation to self-sufficiency). It is also unknown what the costs and what the consequences are for security and safety. Finally, the topic of prison visitation and education is described. These activities have an evidence-based effect on outcomes after detention, for example rehabilitation and recidivism. The effects of these activities during incarceration have scarcely been studied. There is only some indicative evidence to suggest that visitation of inmates by volunteers helps them to develop 'normal relationships'.

Opportunities for (self-)management

The second category of measures distinguished in this report concerns inmate management systems. In several countries there are experiences with peer-based programs like the *prisoner listener* in which not the staff member, but a fellow inmate provides for an activity or service. One quality of these programs is that the fellow inmate functions as a role model that is more easily accepted by inmates because they can identify with them. The support and instruction by fellow inmates is practiced in several areas, for example health and hygiene, substance abuse, violence and the house rules of the prison. Although evidence for the effect of the measures varies, the availability, accessibility and the low costs are strong aspects of these types of measures. However, inmates should be thoroughly selected before they take on a role model function, which may require organizational effort and educational costs. Furthermore, when introducing such a program, prison staff will get a different task and may need additional training.

Besides peer programs, there are programs with animals that may stimulate a sense of responsibility and promote positive experiences. However, there is almost no evidence for the suggested positive effects of caring, training and reeducating animals. Unambiguous but outdated evidence is found for management systems that rely on *contingency management* (the punishment or reward of inmate behavior). Especially when the professional reaction follows *directly* on the behavior, the effect on self-sufficiency seems to be strong. Finally, we describe for this category the therapeutic community. In this community, the whole inmate population functions as a family that keeps an eye on each other and corrects a family member when he or she relapses into antisocial or addiction behavior. Successfully re-integrated former inmates can be a mentor in this community. Behavioral results are mainly found in populations dominated by addiction problems and in which participants take part for a longer period of time (> six months).

Environmental factors

The third category of measures concerns environmental factors that can be supportive of the self-sufficiency of inmates. Studies on the architectural design of prisons show varying results. Studies have found convincing evidence for the effect of the security level of the prison. A lower security level enables inmates to be more self-sufficient and costs are lower as well. The findings originate from the United States and it is therefore unclear what they mean for European jurisdictions and Dutch prisons in particular. Furthermore, several studies suggest the favorable effects of (sun)light, fresh air and a view on the health of inmates. The use of color in the prison does not show unambiguous evidence. Sound and noise can play a role in inmate behavior. On the one hand, noise may cause sleeping problems that may lead to irritation and aggressive behavior. On the other hand, relaxing music may

have the opposite effect; there is evidence that relaxing music lowers feelings of anger and anxiety. Finally in this category, plants, gardens and greenery may have an influence on self-sufficiency. Taking care of plants can stimulate a sense of responsibility and there is indicative evidence that gardening has a favorable effect on inmates' cognition and behavior.

Technological developments

The last category distinguished in this report concerns technological developments that support self-sufficiency of inmates in prison settings. There are numerous interesting developments involving the application of robots in healthcare and security tasks that may promote inmate self-sufficiency in the future and may also permit a reduction in the number of prison staff. Although no studies were found on the topic, we are aware of diverse technological developments relating to smart-phones, biometrics, serious gaming, chase and aggression detection systems; all of which may be of considerable significance for the self-sufficiency of inmates. The only two studies found on technological developments and self-sufficiency offer merely indicative evidence, but they do suggest positive effects against low (security) costs. Family visits and psychological help via videoconferencing, for example, did not lead to decreased satisfaction among inmates, while this does offer interesting cost-saving opportunities. Furthermore, computer work is increasingly common in inmate workshops, and findings suggest the increasing profitability of this work.

What can be implemented in the Dutch prison system?

The report examines which measures could potentially be implemented in the Dutch prison system, and considers these measures in relation to recent legislative and policy developments in the Dutch prison system. One option is to extend inmates' opportunities to participate in activities of the current daily program that do not need extra supervision by staff. Many of the materials and services are already available in Dutch prisons and could be used more intensively. The outputs may also be found in positive experiences, reducing tension and monotony. There is evidence to suggest that these activities contribute to inmate health, self-esteem and prosocial behavior. The use of volunteers, fellow inmates and former inmates may help to minimize the extra costs and to maximize the use of the already available materials and services. The role of prison staff will change accordingly; others will take over supervision tasks and staff will focus more on the screening of volunteers and peers in order to maintain a safe prison environment. These arguments join up with the evidence on peer programs. The availability and accessibility of such supervision are strong characteristics, as are the low costs. Again, it has to be emphasized that the role of staff may change as a result.

The scientific evidence for the ideas of (self-) management by inmates is outdated. The recently introduced system in the Netherlands (titled 'Promotion and degradation', under the flag of the policy program Customized Detention, Security and Supervision) is largely similar to much of the principles of the well-tested mechanisms of *contingency management*. It should be noted here that this system was chiefly effective because the punishment or reward was given *directly* after the inmate behavior. Such incentives have not yet been defined in Dutch policy and legislation but may contribute to inmate self-sufficiency in the future.

Other measures that could be implemented in the Dutch prison system can be found in environmental factors to support self-sufficiency. Although the evidence is only indicative, there are straightforward and less expensive means of creating prison conditions that contribute to inmate self-sufficiency. For example, experiments have shown that the security level is needlessly high for certain inmates. Improved inmate analysis and selection may lead to the placement of inmates in lower security levels that also gives room for self-sufficiency and a reduction of security costs as well. Because these findings and arguments originate from studies in the United States it is difficult to estimate how such measures will fit in the Dutch situation, as the security level here is generally much lower (a so-called supermax regime is barely found in the Netherlands, for example). Providing for (sun)light, fresh air, a view and outside activities (like gardening) may contribute to inmate health and thereby self-sufficiency, although the empirical evidence is largely lacking. Strong evidence is found for the relation between self-sufficiency and relaxing music and a reduction of noise. These are measures that can likely be implemented at no great cost, for example by using sound-dampening building materials and by playing relaxing music at certain moments during the daily program.

Noteworthy is the convincing evidence on the effectiveness of fatty acids, minerals and vitamins on inmates' behavior. These nutrients can reduce violence against low costs and do not have significant side effects. The benefits can be obtained by offering inmates healthy food (for example fatty fish), nutritive supplements and additives to regular meals.

Finally, it was found that the literature on inmate self-sufficiency does not pay much attention to technological developments. Videoconferencing has been shown to have similar satisfaction assessments compared to face-to-face modalities for family visitation and psychological help, but unfortunately the evidence of the effects on behavior is lacking. Another interesting activity concerns computer-based labor in prison workshops, as findings show a positive relation with inmate self-sufficiency and the work moreover appears to be profitable. These activities can be offered against low costs in terms of logistics and security. Given the potential advantages of technological developments, it is recommended to gain practical experience with their implementation, and thus to explore their contribution to inmate self-sufficiency.

Literatuur

- Allred, S.L., Harrison, L.D., & O'Connell, D.J. (2013). Self-efficacy: An important aspect of prison-based learning. *The Prison Journal*, 93(2), 211-233.
- Alston, J.G. (1981). The role of the community college in instruction for the incarcerated. *Community College Review*, 9(2), 10-14.
- Ambrose, M.A., & Rosky, J.W. (2013). Prisoners' round: Examining the literature on recreation and exercise in correctional facilities. *International Journal of Criminology and Sociology*, 2, 362-370.
- Bales, W.D., & Mears, D.P. (2008). Inmate social ties and the transition to society: Does visitation reduce recidivism? *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 45(3), 287-321.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Barrett, M.S., & Baker, J.S. (2012). Developing learning identities in and through music: A case study of the outcomes of a music programme in an Australian juvenile detention centre. *International Journal of Music Education*, 30(3), 244-259.
- Beijersbergen, K.A., Dirkzwager, A.J., Laan, P.H. van der, & Nieuwbeerta, P. (2014). A social building? Prison architecture and staff-prisoner relationships. *Crime & Delinquency*, Doi 0011128714530657.
- Bench, L.L., & Allen, T.D. (2003). Investigating the stigma of prison classification: An experimental design. *The Prison Journal*, 83(4), 367-382.
- Bensimon, M., Einat, T., & Gilboa, A. (2013). The impact of relaxing music on prisoners' levels of anxiety and anger. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, Doi 0306624X13511587.
- Bishop, A.J., & Merten, M.J. 2011. Risk of comorbid health impairment among older male inmates. *Journal of Correctional Health Care* 17(1), 34-45.
- Boden, J.M., Fergusson, D.M., & Horwood, L.J. (2008). Does adolescent self-esteem predict later life outcomes? A test of the causal role of self-esteem. *Development and Psychopathology*, 20(1), 319-339.
- Bringslimark, T., Hartig, T., & Patil, G.G. (2009). The psychological benefits of indoor plants: A critical review of the experimental literature. *Journal of Environmental Psychology*, 29(4), 422-433.
- Buckaloo, B.J., Krug, K.S., & Nelson, K.B. (2009). Exercise and the low-security inmate changes in depression, stress, and anxiety. *The Prison Journal*, 89(3), 328-343.
- Camp, S.D., & Gaes, G.G. (2005). Criminogenic effects of the prison environment on inmate behavior: Some experimental evidence. *Crime & Delinquency*, 51(3), 425-442.
- Camp, S.D., Daggett, D.M., Kwon, O., & Klein-Saffran, J. (2008). The effect of faith program participation on prison misconduct: The life connections program. *Journal of Criminal Justice*, 36(5), 389-395.
- Chen, M.K., & Shapiro, J.M. (2007). Do harsher prison conditions reduce recidivism? A discontinuity-based approach. *American Law and Economics Review*, 9(1), 1-29.
- Clarke, R.V. (1983). Situational crime prevention: Its theoretical basis and practical scope. *Crime and Justice*, 4, 225-256.
- Clear, TR & Sumter, MT (2002). *Prisoners, prison and religion: Religion and adjustment to prison*, In: O'Connor, T.P & Pallone, N.Jred, Religion, the community and rehabilitation of criminal offenders.

- Cochran, J.C. (2012). The ties that bind or the ties that break: Examining the relationship between visitation and prisoner misconduct. *Journal of Criminal Justice*, 40(5), 433-440.
- Cohen, M.L. (2007). Explorations of inmate and volunteer choral experiences in a prison-based choir. *Australian Journal of Music Education*, 1, 61-72.
- Cooke, J.B., & Farrington, P.D. (2014). Perceived effects of dog-training programmes in correctional settings. *Journal of Forensic Practice*, 16(3), 171-183.
- Devilly, G.J., Sorbello, L., Eccleston, L., & Ward, T. (2005). Prison-based peer-education schemes. *Aggression and Violent Behavior*, 10(2), 219-240.
- Dienst Justitiële Inrichtingen (2013a). Masterplan DJI 2013-2018. Den Haag.
- Dienst Justitiële Inrichtingen (2013b). Dit is DJI, nu en in de toekomst. Den Haag.
- Duijn, A. van den, & Duijn, B. van, (2014). *Planten in Justitiële Inrichtingen*. Leiden: Fytageoras.
- Duke, A.A., Bègue, L., Bell, R., & Eisenlohr-Moul, T. (2013). Revisiting the serotonin-aggression relation in humans: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*. (2013) Feb. 4.
- Duncan, H.E., & Balbar, S. (2008). Evaluation of a visitation program at a Canadian penitentiary. *The Prison Journal*, 88(2), 300-327.
- Duwe, G., & Clark, V. (2013). Blessed be the social tie that binds the effects of prison visitation on offender recidivism. *Criminal Justice Policy Review*, 24(3), 271-296.
- Eichelsheim, V.I., & Laan, A.M. van der, (2011). *Jongeren en vrijheidsbeneming. Een studie naar de wijze waarop jongeren in een Justitiële Jeugdinrichtingen omgaan met vrijheidsbeneming*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Elliot, A.J., Maier, M.A., Moller, A.C., Friedman, R., & Meinhardt, J. (2007). Color and psychological functioning: The effect of red on performance attainment. *Journal of Experimental Psychology: General*, 136(1), 154.
- Franke, H. (1995). *The emancipation of prisoners: A socio-historical analysis of the Dutch prison experience*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Furst, G. (2006). Prison-based animal programs. A national survey. *The Prison Journal*, 86(4), 407-430.
- Gaes, G.G., & Camp, S.D. (2009). Unintended consequences: Experimental evidence for the criminogenic effect of prison security level placement on post-release recidivism. *Journal of Experimental Criminology*, 5(2), 139-162.
- Gendreau, P., Listwan, S.J., Kuhns, J.B., & Exum, M.L. (2014). Making prisoners accountable are contingency management programs the answer? *Criminal Justice and Behavior*, 41(9), 1079-1102.
- Gerber, J., & Fritsch, E.J. (1995). Adult academic and vocational correctional education programs: A review of recent research. *Journal of Offender Rehabilitation*, 22(1-2), 119-142.
- Gesch, C.B., Hammond, S.M., Hampson, S.E., Eves, A., & Crowder, M.J. (2002). Influence of supplementary vitamins, minerals and essential fatty acids on the antisocial behaviour of young adult prisoners randomised, placebo-controlled trial. *The British Journal of Psychiatry*, 181(1), 22-28.
- Gideon, L., Shoham, E., & Weisburd, D.L. (2010). Changing prison into a therapeutic milieu: Evidence from the Israeli national rehabilitation center for prisoners. *The Prison Journal*, 90(2), 179-202.
- Gilliam, J.E., & Unruh, D. (1988). The effects of Baker-Miller pink on biological, physical and cognitive behaviors. *Journal of Orthomolecular Medicine*, 5, 202-206.
- Graham, B. (2000). *Creature comfort: Animals that heal*. Amherst, NY: Prometheus Books.
- Greenhalgh, T. (1997). How to read a paper: Papers that summarise other papers (Systematic reviews and meta-analyses). *BMJ*, 315(7109), 672-675.

- Hart, L. (2000). Psychosocial benefits of animal companionship. In: Fine, A. (red.), *Handbook on animal-assisted therapy: Theoretical foundations and guidelines for practice* (pp. 59-78). San Diego, CA: Academic Press.
- Hancock, P.G., & Raeside, R. (2009). Modeling factors central to recidivism: An investigation of sentence management in the Scottish prison service. *The Prison Journal.*, 89(1), 99-118.
- Henley, J. (2014). Musical learning and desistance from crime: the case of a 'Good Vibrations' Javanese gamelan project with young offenders. *Music Education Research*, (ahead-of-print), 1-18.
- Hensley, C., Koscheski, M., & Tewksbury, R. (2002). Does participation in conjugal visitations reduce prison violence in Mississippi? An exploratory study. *Criminal Justice Review*, 27(1), 52-65.
- Hilliman, C.A. (2006). Assessing the impact of virtual visitation on familial communication and institutional adjustment for women in prison. *Humanities and Social Sciences*, 67 (3-A), 1098.
- Ireland, J.L., & Culpin, V. (2006). The relationship between sleeping problems and aggression, anger, and impulsivity in a population of juvenile and young offenders. *Journal of Adolescent Health*, 38(6), 649-655.
- Jackson, J.W. (2002). Enhancing self-efficacy and learning performance. *The Journal of Experimental Education*, 70(3), 243-254.
- Jiler, J. (2006). *Doing time in the garden: Life lessons through prison horticulture*. New York: New Village Press.
- Johnson, B.R. (2008). A tale of two religious effects: Evidence for the protective and prosocial impact of organic religion. In: *Authoritative Communities* (pp. 187-225). New York: Springer.
- Jonge, G. de, (2007). De koers van het Nederlandse gevangeniswezen sinds de Tweede Wereldoorlog. *Justitiële Verkenningen*, 31.
- Jongebreur, W., Abraham, M., Nauta, O. (2009). *Een detentieconcept voor de toekomst? Evaluatie van de verlengde pilotperiode van Detentieconcept Lelystad (DCL)*. Den Haag: WODC.
- Kerley, K.R., Matthews, T.L., & Blanchard, T.C. (2005). Religiosity, religious participation, and negative prison behaviors. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 44, 443-457.
- Knaap, L.M. van der, Leeuw, F.L., Bogaerts, S., & Nijssen, L.T. (2008). Combining Campbell Standards and the realist evaluation approach. The best of two worlds? *American Journal of Evaluation*, 29(1), 48-57.
- Kriminal Forsorgen (2008). *Danish prison and probation service in brief*. www.kriminalforsorgen.dk/General-information-684.aspx
- Lacity, M., Rottman, J.W., & Carmel, E. (2014). Impact sourcing: Employing prison inmates to perform digitally-enabled business services. *Communications of the Association for Information Systems*, 34(1), 913-932.
- Lahm, K.F. (2009). Educational participation and inmate misconduct. *Journal of Offender Rehabilitation*, 48(1), 37-52.
- Latessa, E.J., (2004). *From theory to practice: What works in reducing recidivism?* State of Crime and Justice in Ohio 170-171.
- Lerman, A.E. (2009). The people prisons make: Effects of incarceration on criminal psychology. *Do prisons make us safer*, 151-176.
- Lindemuth, A.L. (2007). Designing therapeutic environments for inmates and prison staff in the United States: Precedents and contemporary applications. *Journal of Mediterranean Ecology*, 8, 87-97.
- Lindemuth, A.L. (2014). Beyond the bars: landscapes for health and healing in corrections. In: *Greening in the Red Zone* (pp. 361-374). Springer Netherlands.

- Maruna, S. (2001). Making good. *Washington, DC: American Psychological Association.*
- McGuire, W.J. (1968) The nature of attitudes and attitude change. In: Lindzey, G. and Aronson, E. (eds), *Handbook of Social Psychology, Vol. 1.* Addison-Wesley, Reading, pp. 136–314.
- McKeganey, S.P.N. (2000). The rise and rise of peer education approaches. *Drugs: Education, Prevention, and Policy, 7(3)*, 293-310.
- Mears, D.P., Cochran, J.C., Siennick, S.E., & Bales, W.D. (2012). Prison visitation and recidivism. *Justice Quarterly, 29(6)*, 888-918.
- Meek, R., & Lewis, G. (2013). The benefits of sport and physical education for young men in prison: An exploration of policy and practice in England and Wales. *Prison Service Journal, 209*, 3-11.
- Minke, K.L. (2014). Cooking in prison—from crook to cook. *International Journal of Prisoner Health.*
- Molleman, T. (2011). *Benchmarking in het gevangeniswezen: Een onderzoek naar de mogelijkheden van het vergelijken en verbeteren van prestaties.* Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Molleman, T., & Ginneken, E.F. van, (2014). A multilevel analysis of the relationship between cell sharing, staff–prisoner relationships, and prisoners’ perceptions of prison quality. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, Doi 0306624X14525912.
- Monahan, K.C., Goldweber, A., & Cauffman, E. (2011). The effects of visitation on incarcerated juvenile offenders: how contact with the outside impacts adjustment on the inside. *Law and Human Behavior, 35(2)*, 143.
- Morgan, R.D., Patrick, A.R., & Magaletta, P.R. (2008). Does the use of telemental health alter the treatment experience? Inmates' perceptions of telemental health versus face-to-face treatment modalities. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 76(1)*, 158.
- Morris, R.G., & Worrall, J.L. (2010). Prison architecture and inmate misconduct: A multilevel assessment. *Crime & Delinquency*, Doi 0011128710386204.
- Nelissen, P.Ph.(2003). *Binnen beginnen en buiten blijven met het schakelproject. Een onderzoek naar de effectiviteit van een resocialisatieprogramma van PI Geerhorst in Sittard.*
- Palmen, A. & Josselin de Jong, K. (2004). *Methode zelfredzaamheid: meten, begeleiden en trainen van vaardigheden.* Interne publicatie. Doorwerth: Dr. Leo Kannerhuis.
- Pawson, R. (2002). Evidence-based policy: The promise of realist synthesis'. *Evaluation, 8(3)*, 340-358.
- Pawson, R., Greenhalgh, T., Harvey, G., & Walshe, K. (2005). Realist review—a new method of systematic review designed for complex policy interventions. *Journal of Health Services Research & Policy, 10(suppl 1)*, 21-34.
- Pérez-Moreno, F., Cámara-Sánchez, M., Tremblay, J.F., Riera-Rubio, V.J., Gil-Paisán, L., & Lucia, A. (2007). Benefits of exercise training in Spanish prison inmates. *International Journal of Sports Medicine, 28(12)*, 1046-1052.
- Pilcher, J.J., & Huffcutt, A.J. (1996). Effects of sleep deprivation on performance: a meta-analysis. *Sleep: Journal of Sleep Research & Sleep Medicine, 19(4)*, 318.
- Pollack, S. (1993). *Opening the window on a very dark day: A program evaluation of the Peer Support Team at the Kingston prison for women.*
- Prendergast, M., Farabee, D., & Cartier, J. (2001). The impact of in-prison therapeutic community programs on prison management. *Journal of Offender Rehabilitation, 32(3)*.
- Pryor, S. (2001) *The responsible prisoner.* London: Her Majesty’s Inspectorate of Prisons.

- Raine, A. (2008). From genes to brain to antisocial behavior. *Current Directions in Psychological Science*, 17(5), 323-328.
- Sampson, R., Glascon, S., Glen, I., Louis, C., & Rosenfeldt, F. (2007). *A roadmap to strengthening public safety*.
- Silber, L. (2005), 'Bars behind bars: the impact of a women's prison choir on social harmony', *Music Education Research*, 7 (2), 251-271.
- Schachter H., Kourad K., Merali Z., Lumb A., Tran K., Miguelez M., Barrowman N., Senechal H., McGahern C., Zhang Li, Morrison A., Shlik J., Pan Y., Lowcock E.C., Gaboury I., Bradwejn J., Duffy A. (2005). Effects of Omega-3 fatty acids on mental health. Evidence Report/Technology Assessment. AHRQ Publication No. 05-E022-2. Rockville, MD: Agency for Healthcare Research and Quality.
- Shinkfield, A.J. & Graffam, J. (2009). Community reintegration of ex-prisoners: Type and degree of change in variables influencing successful reintegration. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 53, 29-42.
- Staatscourant (2014). Nr.4617.
- Stansfeld, S.A., & Matheson, M.P. (2003). Noise pollution: non-auditory effects on health. *British Medical Bulletin*, 68(1), 243-257.
- Snelgrove, A.G., Michael, J.H., Waliczek, T.M., & Zajicek, J.M. (2004). Urban greening and criminal behavior: A geographic information system perspective. *Hort Technology*, 14(1), 48-51.
- Sutherland, E.H. & Cressy, D.R. (1960) *Principles of criminology*. Lippincott, Philadelphia.
- Taylor, A.F., Kuo, F.E., & Sullivan, W.C. (2002). Views of nature and self-discipline: Evidence from inner city children. *Journal of Environmental Psychology*, 22(1), 49-63.
- Veitch, J.A. (2004). Collaborating to light offices 'right': IRC teams up with Lighting Research Center. *Construction Innovation*, 9(2), 7-9.
- Visher, C.A., & Travis, J. (2003). Transitions from prison to community: Understanding individual pathways. *Annual Review of Sociology*, 89-113.
- Walrath, C. (2001). Evaluation of an inmate-run alternatives to violence project: The impact of inmate-to-inmate intervention. *Journal of Interpersonal Violence*, 16(7), 697-711.
- Ward, T., & Gannon, T.A. (2006). Rehabilitation, etiology, and self-regulation: The comprehensive good lives model of treatment for sexual offenders. *Aggression and Violent Behavior*, 11(1), 77-94.
- Wener, R. (2006). Effectiveness of the direct supervision system of correctional design and management. A review of the literature. *Criminal Justice and Behavior*, 33(3), 392-410.
- Wener, R. (2012). *The environmental psychology of prisons and jails: Creating humane spaces in secure settings*. Cambridge University Press.
- Wilson, J. Q., & Kelling, G. L. (1982). Broken windows. *Atlantic Monthly*, 249(3), 29-38.
- Wilson, D.B., Gallagher, C.A., & Mackenzie, D.L. (2000). A meta-analysis of corrections-based education, vocation, and work programs for adult offenders. *Journal of Research on Crime and Delinquency*, 37, 347-368.
- Whitehead, P.R., Ward, T., & Collie, R.M. (2007). Time for a change applying the good lives model of rehabilitation to a high-risk violent offender. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 51(5), 578-598.
- Zaalberg, A., Nijman, H., Bulten, E., Stroosma, L., & Staak, C. van der (2010). Effects of nutritional supplements on aggression, rule-breaking, and psychopathology among young adult prisoners. *Aggressive Behavior*, 36(2), 117-126.

Bijlage 1 Begeleidingscommissie

Voorzitter

Prof.dr.mr. M.M. Moerings

Universiteit van Leiden

Leden

Mw. dr. C. Klein Haarhuis
Dr. P. Osinga

WODC
DJI